

Ο ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

ΕΤΟΣ ΜΒ' - ΜΓ'

(Άνάτυπο)

ΤΟΜΟΣ 25 / 2005

ΓΙΟΥΛΗ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ

ΟΤΑΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΕΣ ΥΠΟΓΡΑΦΕΣ
ΑΝΑΖΗΤΟΥΝ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ

ΑΘΗΝΑ
2005

ΟΤΑΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΕΣ ΥΠΟΓΡΑΦΕΣ ΑΝΑΖΗΤΟΥΝ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ

ΣΕ ΕΝΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΙΚΑ ΠΑΡΑΔΟΞΟ ΤΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ θά αναφερθῶ στή μελέτη πού ἀκολουθεῖ. Πρόκειται γιά τήν παρουσία τῆς ὑπογραφῆς τοῦ πατριάρχη Ἀλεξανδρείας Σιλβέστρου σέ γράμματα τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως πού ἐκδόθηκαν πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνάρρησή του στὸν πατριαρχικὸ θρόνο Ἀλεξανδρείας. Παράλληλα, θά ἐξετάσω καὶ θά προσπαθῶ νὰ ἐρμηνεύσω ἀνάλογα ζητήματα πού θέτει ἡ παρουσία τῆς ὑπογραφῆς κάποιου ἄλλου πατριάρχη, τοῦ Ἀντιοχείας Ἰωακείμ, στὰ ἴδια ἔγγραφα, καθὼς καὶ σὲ τρία σιγίλλια τοῦ πατριάρχη Ἀλεξανδρείας Σιλβέστρου.

Πραγματικά, ὁ Σιλβέστρος, μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ «πάπα καὶ πατριάρχου τῆς μεγάλης πόλεως Ἀλεξανδρείας καὶ κριτοῦ τῆς οἰκουμένης», παρουσιάζεται νὰ ὑπογράφει τὰ ἐξῆς πρωτότυπα σιγίλλια τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως:

α) Σιγίλλιο τοῦ πατριάρχη Ἰερεμία Α΄, τοῦ Ἰουνίου 1527, μὲ τὸ ὁποῖο ἐπιβεβαιώνεται ἡ αὐτονομία τῆς μονῆς Ταξιάρχου τῶν Ἄνω Δυνάμεων στὸ Λειμῶνα τῆς Λέσβου ἀπὸ τὸν τοπικὸ ἀρχιερέα καὶ τῆς ἀνατίθεται ἡ ἐποπτεία τοῦ σταυροπηγίου τῆς Παναγίας τῆς Μυρσινιωτίσσης. Τὸ σιγίλλιο ἐκδίδεται ὕστερα ἀπὸ αἴτηση τοῦ κτήτορα τῶν δύο μονῶν, ἱερομονάχου Ἰγνατίου ἀπὸ τὴν Καλλονή.¹

1. Τὸ κείμενο τοῦ σιγίλλιο δημοσιεύουν οἱ: Ἀθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη*, ἤτοι Γενικὸς περιγραφικὸς κατάλογος τῶν ἐν ταῖς ἀνά τὴν Ἀνατολὴν βιβλιοθήκαις εὑρισκομένων ἐλληνικῶν χειρογράφων, καταρτισθεῖσα καὶ συνταχθεῖσα κατ' ἐντολὴν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου, τ. 1, Κωνσταντινούπολη 1884, σ. 7-8· Fr. Miklosich – Jos. Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, τ. 5 [: *Acta et diplomata monasteriorum et ecclesiarum Orientis*, τ. 2], Βιέννη 1887, σ. 233-234· Στ. Καρυδῶνης, *Τὰ ἐν τῇ Καλλονῇ τῆς Λέσβου ἱερά σταυροπηγιακὰ πατριαρχικὰ μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Ἰγνατίου ἀρχιεπισκόπου Μηθύμνης*, Κωνσταντινούπολη 1900 (ἔπαν. Καλλονή 1997), σ. 48-49· Ἀνώνυμος, «Ἐγγραφα I. Μονῆς τοῦ Λειμῶνος», *Δελτίον τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Μηθύμνης* (στὸ ἐξῆς: ΔΙΜΜ) ἔτος Η΄ (1936), ἀρ. 7-8 (Ἰούλιος-Αὐγούστος), Παράρτημα, σ. 33-34 (ἡ φωτογραφία πού δημοσιεύεται στὴ σ. 32 δὲν εἶναι τοῦ σιγίλλιο τοῦ Ἰουνίου 1527, ἀλλὰ ἐκείνου τοῦ Μαρτίου

β) Σιγίλλιο του 'Ιερεμία Α', του Μαρτίου 1531, με περιεχόμενο ίδιο με το προηγούμενο, που εκδίδεται και πάλι ύστερα από αίτηση του 'Ιγνατίου, ο οποίος όμως στο μεταξύ έχει γίνει μητροπολίτης Μηθύμνης.²

γ) Σιγίλλιο του 'Ιερεμία Α', του Μαΐου 1540, με το οποίο επιβεβαιώνονται τα σταυροπηγικά δίκαια της μονής της Θεοτόκου Μυρσινιωτίσσης και οι διατάξεις του κτήτορα, μητροπολίτη Μηθύμνης 'Ιγνατίου, σχετικά με τη λειτουργία της. Την αίτηση για την έκδοση του σιγιλίου υπέβαλε ο μητροπολίτης Μηθύμνης 'Ιγνάτιος.³

Δέν γνωρίζουμε τότε ακριβώς ο Σίλβεστρος αναρρήθηκε στον πα-

1531, βλ. επόμενη σημ.) αρχιμ. Νικόδημος Παυλόπουλος, «'Αρχαίον παλαιόν ιερῶς μονῆς Λειμῶνος», *'Η Λειμωνιάς ἔτος ζ'* (1977), φ. 6 (Ιούνιος), σ. 1-2. Το πρωτότυπο σιγίλλιο του πατριάρχη 'Ιερεμία βρίσκεται στο αρχείο της μονής Λειμῶνος στη Λέσβο με ἀριθμὸ 3· ἀντίγραφο τοῦ σιγιλίου σώζεται καταχωρισμένο στὸν κώδικα 4 τοῦ ἴδιου μοναστηριοῦ (Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *δ.π.*, σ. 129, γ', 171).

2. Τὸ κείμενο τοῦ σιγιλίου δημοσιεύεται ἀπὸ τοὺς ἐξῆς: Καρυδῶνης, *δ.π.*, σ. 59-61· 'Ανώνμος, «'Εγγραφα Ι. Μονῆς...», *ΔΙΜΜ ἔτος Η'* (1936), ἀρ. 11-12 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος), Παράρτημα, σ. 47-48 (φωτογραφία τοῦ σιγιλίου ὑπάρχει στὴ σ. 49 τοῦ τχ. ἀρ. 11-12 ἀλλὰ καὶ στὴ σ. 32 τοῦ τχ. ἀρ. 7-8 (Ιούλιος-Αύγουστος), ὅπου ἐκ λάθους σημειώνεται πὸς πρόκειται γιὰ τὸ σιγίλλιο τοῦ 1527)· αρχιμ. Νικόδημος Παυλόπουλος, «'Αρχαίον παλαιόν...», *'Η Λειμωνιάς ἔτος ε'* (1976), φ. 4 ('Απρίλιος), σ. 1-3. Τὸ πρωτότυπο σιγίλλιο τοῦ 'Ιερεμία Α' βρίσκεται ἐπίσης στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς Λειμῶνος με ἀριθμὸ 5, καὶ ἀντίγραφο τοῦ σώζεται καταχωρισμένο στὸν κώδικα 4 τοῦ μοναστηριοῦ (Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *δ.π.*, σ. 129, ε', 171). 'Η ἀκριβὴς χρονικὴ στιγμή τῆς ἐκλογῆς τοῦ 'Ιγνατίου 'Αγαλλιανοῦ ὡς μητροπολίτη Μηθύμνης δὲν εἶναι γνωστή· πρέπει, ὡστόσο, νὰ τοποθετηθεῖ μετὰ τοῦ Μαρτίου 1530 καὶ τοῦ Μαρτίου 1531 γιὰ τὸν ἐξῆς λόγο: στὴ διαθήκη του, ποὺ φέρει χρονολογία 23 Μαρτίου 1530, ὁ 'Ιγνάτιος ὑπογράφει ὡς καθηγούμενος τῶν μοναστηριῶν, ἱερομόναχος καὶ ἔξαρχος πατριαρχικῶς. Διαθέτουμε λοιπὸν ἕνα *terminus post quem* γιὰ τὴν ἐκλογὴ του ὡς μητροπολίτη. Τὸ κείμενο τῆς διαθήκης ἐκδίδει ὁ Καρυδῶνης, *δ.π.*, σ. 50-57, με χρονολογία «ἐν μηνί Μαρτίῳ κγ' τοῦ ζλη' ἔτους, ἰνδικτιῶνος ιε'» ἢ ἰνδικτιῶνα ὅμως ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὸ Μάρτιο τοῦ ζλη', δηλαδὴ στὸ Μάρτιο τοῦ 1530, εἶναι ἡ γ'. Πιθανότατα τὸ λάθος ἐντοπίζεται στὴν ἰνδικτιῶνα, δεδομένου ὅτι καὶ ὁ Παπαδόπουλος-Κεραμεύς ἀναφέρει τὴ χρονολογία 23 Μαρτίου 1530 (*δ.π.*, σ. 129, α'· μάλιστα, στίς σελίδες 8-9 ὁ Παπαδόπουλος-Κεραμεύς δημοσιεύει τμήμα τῆς διαθήκης ἀπὸ τὸ πρωτότυπο, «ὅπερ εὑρηται ἐν τῷ Κώδικι τῆς μονῆς») — στὸ ἴδιο, σ. 8, στ. 1 σημ. 1 — καὶ ἀναφέρει ὅτι συντάχθηκε τὸ Μάρτιο τοῦ 1529, ἔτος τοῦ ὁποῦο σὰ παροράματα τῆς σ. 16 διορθῶναι σὲ 1530).

3. Καὶ τὸ κείμενο τοῦ σιγιλίου αὐτοῦ τὸ δημοσιεύουν οἱ: Καρυδῶνης, *δ.π.*, σ. 64-67· 'Ανώνμος, «'Εγγραφα Ι. Μονῆς...», *ΔΙΜΜ ἔτος Θ'* (1937), ἀρ. 5-6 (Μάιος-Ιούνιος), Παράρτημα σ. 66-68 (στὴ σ. 69 δημοσιεύεται φωτογραφία τοῦ ἐγγράφου)· αρχιμ. Νικόδημος Παυλόπουλος, «'Αρχαίον παλαιόν...», *'Η Λειμωνιάς ἔτος ε'* (1976), φ. 4 ('Απρίλιος), σ. 3, φ. 5 (Μάιος), σ. 1-2· τὸ πρωτότυπο σιγίλλιο τοῦ 'Ιερεμία Α' σώζεται ἐπίσης στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς Λειμῶνος, με ἀριθμὸ 6 (Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *δ.π.*, σ. 9, 172).

τριαρχικό θρόνο τῆς Ἀλεξανδρείας. Τὸ γεγονός, πάντως, δὲν μοιάζει πιθανὸ νὰ συνέβη πρὶν ἀπὸ τὸ 1565 οὔτε μετὰ τὸ 1569.⁴ Ὅπως καὶ ἂν εἶναι, τὸ χρο-

4. Γιὰ τὸν ἀκριβῆ χρόνον κατὰ τὸν ὁποῖο ἄρχισε ἡ πατριαρχία τοῦ Σιλβέστρου δὲν ὑπάρχει ὁμογνωμία. Ὁ Νικ. Β. Τωμαδάκης, *Ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Σιλβέστρος (1569-1590) καὶ ὁ διάδοχός του Μελέτιος ὁ Πηγᾶς*, Ρέθυμνο 1989 (ἀνάτ. ἀπὸ περ. *Νέα Χριστιανικὴ Κρήτη* ἔτος Α' (1989), τχ. 1-2), σ. 10, βασιζόμενος σὲ σημειώματα ποὺ βρίσκονται στὸν κώδικα 232 (106) τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας («εἰς τὸ α' τοῦ πρώτου παραφύλλου»), ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Σιλβέστρος ἐγένε πατριάρχης στὶς 12 Ἀπριλίου τοῦ 1569: «Ἐκοιμήθη ὁ μακαρίτης Ἰωακείμ πάπας καὶ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας καὶ κριτῆς τῆς οἰκουμένης ἐπὶ ἔτους ζοστ' (=1568), ἐν μηνὶ Σεπτεμβρίῳ ιζ', ἡμέρα Παρασκευῆ...», ἀναφέρεται στὸ σημείωμα, καὶ στὴ συνέχεια «Ἐγῶγε ὁ παπᾶ Σέργιος ἐκ τῶν Στεφανιανῶν ἐγένε πατριάρχης... Ἀλεξανδρείας... ὀνομασθεὶς... Σιλβέστρος... ἐπὶ ἔτους ζοζ' (=1569), ἐν μηνὶ Ἀπριλίῳ ιβ', ἡμέρα γ' (=Τρίτη)...» (τὰ σημειώματα εἶχε δημοσιεύσει πρῶτος ὁ Θεόδ. Δ. Μοσχονᾶς, *Πατριαρχεῖον Ἀλεξανδρείας, Κατάλογοι Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης*, τ. Α', *Χειρόγραφα*, Ἀλεξανδρεία 1945, σ. 221). Τὴν ἴδια ἀποψη υἰοθετεῖ καὶ ὁ παλαιότερος μελετητῆς Γεράσιμος Γ. Μαζαράκης, *Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Αἰγύπτῳ ὀρθοδόξου ἐκκλησίας*, Ἀλεξανδρεία 1932, σ. 102, ὁ ὁποῖος ὥστόσο παραθέτει καὶ τὶς ποικίλες ἐκδοχὰς ποὺ ὑπάρχουν σχετικὰ μετὰ τὴν ἐναρξὴ (καὶ τὴ λήξιν) τῆς πατριαρχίας τοῦ Σιλβέστρου (σ. 127), ὅπως καὶ ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας (62-1934)*, Ἀθήνα 1985, σ. 910 (παρόλο ποὺ δὲν ἀφιερώνει ξεχωριστὸ κεφάλαιον στὸν Σιλβέστρο, μετὰ ἀφορμὴ τὸν Ἰωακείμ τὸν Πάνυ, δημοσιεύει στὴ σ. 611 — παραπέμποντας στὸν Μαζαράκη — ἀπὸ τὸν κώδικα Ο'-396 τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας τὰ σημειώματα τοῦ κώδικα 232 (106) ποὺ ἀναδημοσιεύει ὁ Τωμαδάκης ἀπὸ τὸν Μοσχονᾶ — πιθανότατα πρόκειται γιὰ τὸν ἴδιον κώδικα, ὁ ὁποῖος ἔλαβε διαδοχικὰ τοὺς ταξινομητοὺς ἀριθμοὺς Ο'-396, 106 καὶ, τέλος, 232). Στὸ σημεῖον αὐτὸ πρέπει νὰ παρατηρήσουμε πὼς ἂν καὶ ὁ Σεπτέμβριος τοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἔτους ζοστ' ἀντιστοιχεῖ μετὰ τὸ Σεπτέμβριον τοῦ 1567, καὶ ὄχι τοῦ 1568, ὅπως τὸ ἀποδίδουν ὁ Μοσχονᾶς καὶ ὁ Τωμαδάκης, εἶναι πάντως γνωστὸ ὅτι Παρασκευὴ ἦταν ἡ 17η Σεπτεμβρίου 1568. Παρόλο ποὺ ὁ Τωμαδάκης ὑποστηρίζει πὼς ἡ μαρτυρία αὐτὴ τοῦ Σιλβέστρου εἶναι ἀμάχητο τεκμήριον γιὰ τὴν ἐναρξὴ τῆς πατριαρχίας του (δ.π., σ. 11), ὁ ἴδιος, πάντως, στὸν τίτλον τοῦ ὑποκεφαλαίου, μετὰ τὸ ἔτος 1569 θέτει ἕνα ἐρωτηματικόν: «Ἄνοδος εἰς τὸν θρόνον Ἀλεξανδρείας (1569):...»).

Ἄν ὁμως δεχθῶμε ὅτι ὁ Σιλβέστρος ἀνῆλθε στὸν πατριαρχικὸ θρόνον Ἀλεξανδρείας τὸ 1569, ἡ ὑπογραφή του στὸ σιγίλλιον τοῦ Σεπτεμβρίου 1565 τοῦ Μητροφάνη Γ', σχετικὰ μετὰ τὴ μὴ τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολύτριας κοντὰ στὴ Θεσσαλονίκη (βλ. ἐκδοσὴ ἀπὸ τὸν Π. Γ. Ζερλέντη, «Θεσσαλονικέων μητροπολίται ἀπὸ Θεωνᾶ τοῦ ἀπὸ ἡγουμένων μέχρι Ἰωᾶσαφ Ἀργυροπούλου (1520-1578)», *Byzantinische Zeitschrift* 12 (1903), 146-150, ἀπὸ τὸ πρωτότυπον, ποὺ σύμφωνα μετὰ τὸν Ζερλέντη σωζόταν στὸ ἀρχεῖον τῆς μονῆς Ἁγίας Ἀναστασίας), θέτει ἐρωτηματικὰ ἀνάλογα μετὰ ἐκεῖνα ποὺ στάθησαν ἀφορμὴ γιὰ αὐτὴν τὴ μελέτη. Ὁ Τωμαδάκης, δ.π., σ. 30, 31, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Σιλβέστρος ὑπέγραψε τὸ γράμμα τοῦ Σεπτεμβρίου 1565 τοῦ Μητροφάνη Γ' κατὰ τὸ ἔτος 1576, «κατὰ τὸ ἔθος οἱ κατώτεροι ἀρχιερεῖς νὰ κυροῦν προεκκεδομένα ἐγγράφα ὑπὸ τοῦ πατριαρχείου» (σ. 31), χωρὶς ὁμως νὰ τὸ τεκμηριώνει. Τὸ σιγίλλιον τοῦ Σεπτεμβρίου 1565 τοῦ Μητροφάνη Γ'

νικό αυτό διάστημα απέχει πολύ από τὰ ἔτη 1527, 1531 καὶ 1540, κατὰ τὰ ὁποῖα ἐκδόθηκαν τὰ παραπάνω τρία σιγίλλια.⁵ Ἐχουμε ὅμως μιὰ μαρτυρία ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Σιλβέστρο, ἡ ὁποία δίνει μιὰ πρώτη ἐρμηνεῖα σὲ αὐτὸ τὸ φαινομενικὰ παράδοξο γεγονός. Τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1575, κατὰ τὴ διάρκεια ἐπίσκεψής του στὶς μονὲς Λειμῶνος καὶ Μυρσινιωτίσσης,⁶ ὁ Σιλβέστρος ἐκδίδει σιγιλιώδεις γράμματα μὲ τὸ ὁποῖο θέλει νὰ ἐνισχύσει ὅσα τὰ σιγίλλια τοῦ Ἱερεμῖα Α', τοῦ Διονυσίου Β' καὶ ἡ διαθήκη τοῦ κτήτορα Ἰγνατίου (τοὺς ὄρους τῆς ὁποίας ἐφαρμόζει καὶ ὁ γιὸς του καὶ συνεχιστὴς τοῦ ἔργου του, μοναχὸς Μεθόδιος) περιεῖχαν.⁷ Συγκεκριμένα, ὁ Σιλβέστρος ἀναφέρει ὅτι πῆγε ὁ ἴδιος στὸ νησί («ἡ μετριότης ἡμῶν, σωματικῶς ἔλθοῦσα ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ τῆς Μιτυλήνης»), εἶδε ἐκεῖ τὰ σιγίλλια τοῦ Ἱερεμῖα καὶ τοῦ Διονυσίου («ἰδοῦσα τὰ... σιγιλιώδη γράμματα... καλῶς ἐκτυπωθέντα καὶ νομίμως γραφέντα... καὶ διαρρήδην ἐπιφάσκοντα κατὰ τὴν πρώτην καὶ τε-

θὰ μᾶς ἀπασχολήσει καὶ στὴ συνέχεια. Ἀξίζει πάντως νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ Ἀθ. Κομνηνὸς Ὑψηλάντης, *Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Πολιτικῶν τῶν εἰς δώδεκα βιβλίον Η, Θ' καὶ Ι' ἕτοι Τὰ μετὰ τὴν Ἄλωσιν (1453-1789)* (Ἐκ χειρογράφου ἀνεκδότου τῆς ἱεραῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ), *Ἐκδιδόντος ἀρχιμ. Γερμανοῦ Ἀφθονίδου Σιναΐτου*, Κωνσταντινούπολη 1870 (φωτοαναστ. ἐκδ. Ἀθήνα 1972), σ. 100, ἀναφέρει ὅτι ὁ Σιλβέστρος ἐγινε πατριάρχης τὸ 1565 (γιατὴ τὴν ἐκδοχὴ αὐτὴ βλ. καὶ Μαζαράκης, *ὁ.π.*, σ. 127).

5. Ὁ ἀνώνυμος ἐκδότης τοῦ σιγιλλίου τοῦ Ἰουνίου 1527 στὸ ΔΙΜΜ (βλ. ἐδῶ σημ. 1), στὴ σ. 34 σημ. 9 ἐπισημαίνει τὸ ζήτημα ποὺ θέτει ἡ ὑπογραφή τοῦ Σιλβέστρου καὶ κλείνει λέγοντας: «Ἄς ἀποφανθοῦν ἀρμοδιώτεροι ἡμῶν».

6. Ἡ παρουσία τοῦ Σιλβέστρου στὴ Λέσβο ἦδη ἀπὸ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1575 μαρτυρεῖται ἀπὸ ἐνθύμηση στὸν κώδικα 147 τῆς μονῆς Λειμῶνος, τὴν ὁποία δημοσιεύει ὁ Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *ὁ.π.*, σ. 95 καὶ ἀναδημοσιεύει ὁ Σπ. Λάμπρος, «Ἐνθυμήσεων ἡτο χρονικῶν σημειωμάτων συλλογὴ πρώτη (ἀρ. 1-562)», *Νέος Ἑλληνομνημον* 7 (1910), 179, ἀρ. 218.

7. Τὸ σιγίλλιο τοῦ Σιλβέστρου δημοσιεύεται ἀπὸ Ἄνώνυμο, «Ἐγγράφα Ι. Μονῆς...», ΔΙΜΜ ἔτος Θ' (1937), ἀρ. 7-8 (Ἰούλιος-Αὐγούστος), Παράρτημα, σ. 90-93 (βλ. στὴ σ. 91 φωτογραφία τοῦ ἐγγράφου). Ὁ Παπαδόπουλος-Κεραμεύς — ὅπως καὶ ὁ Καρυδῶνης, *ὁ.π.*, σ. 75 — ἐκδίδει ἀπόσπασμα τοῦ κειμένου τοῦ σιγιλλίου· τὸ πρωτότυπο σιγίλλιο βρίσκεται στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς Λειμῶνος, μὲ ἀριθμὸ 7, καὶ ἀντίγραφὸ του σώζεται καταχωρισμένο στὸν κώδικα 4 τοῦ μοναστηριοῦ (Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *ὁ.π.*, σ. 12, στ. 2 σημ. 3, 129, ζ', 172). Ἄς σημειωθεῖ ὅτι στὸ ΔΙΜΜ τὸ σιγίλλιο δημοσιεύεται μὲ χρονολογία Φεβρουάριος τοῦ ἔτους 'ζωγ', τὸ ὁποῖο, σύμφωνα καὶ μὲ τοὺς Παπαδόπουλο-Κεραμεῖα καὶ Καρυδῶνη, πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἀποδίδει τὸ 'ζπγ'. Ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Μεθόδιου, γιοῦ τοῦ Ἰγνατίου, συνάγεται ὅτι ὁ δεῦτερος πρὶν γίνεαι ἱερομόναχος εἶχε προφανῶς ἀποκτήσει οἰκογένεια. Τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1575 καὶ ὁ Μεθόδιος συνέταξε τὴ δική του διαθήκη (Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *ὁ.π.*, σ. 12, 129, β' βλ. καὶ δημοσίευση ἀπὸ τὸν Καρυδῶνη, *ὁ.π.*, σ. 76-80, ὁ ὁποῖος λανθασμένα μετατρέπει τὸ Δεκέμβριο τοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου 'ζπδ' ἔτους σὲ 1576).

λευταίαν διαθήκην τοῦ ποτὲ μὲν Ἰγνατίου ἱερομονάχου, ὕστερον δὲ καὶ Μηθύμνης χρηματίσαντος... καὶ τοῦ μετ' αὐτὸν υἱοῦ αὐτοῦ κυροῦ Μεθοδίου μοναχοῦ... στέργοντος καὶ βεβαιοῦντος πατρικὴν, καὶ κτητορικὴν διαθήκην») καὶ ἀφοῦ ὅλα αὐτὰ τὰ θεώρησε νόμιμα («Ταῦτα πάντα γοῦν τίμια, νόμιμα, εὐάρμοστα τε καὶ ἅγια θεωρήσασα [ἡ μετριότης ἡμῶν]»), τὰ ὑπέγραψε («οἰκειοχείρως ταῦτα ὑπέγραψα»), καὶ συγχρόνως ἐξέδωσε καὶ τὸ δικό του σιγίλιωδες γράμμα («καὶ τὸ παρὸν αὐτῆς ὁμοίως ἐπιχορηγεῖται σιγίλιωδες γράμμα εἰς ἀσφάλειαν καὶ βεβαίωσιν»).⁸

Ὁ ἴδιος λοιπὸν ὁ Σίλβεστρος Ἀλεξανδρείας μᾶς δίνει τὴν πληροφορία πῶς ὑπέγραψε ἐκ τῶν ὑστέρων γράμματα πού εἶχαν ἐκδοθεῖ στὸ παρελθὸν ἀπὸ τοὺς πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως.⁹ Ἡ ἐκφρασὴ του «Ταῦτα πάντα» προφανῶς περιλαμβάνει, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ πατριαρχικὰ σιγίλια, καὶ τὴ διαθήκην τοῦ Ἰγνατίου, τὸ κείμενο τῆς ὁποίας φέρει ἐπίσης τὴν ὑπογραφή τοῦ Σιλβέστρου.¹⁰ Ἄν ὅμως ἡ παρουσία τῶν ὑπογραφῶν του στὰ σιγίλια τοῦ Ἱερεμῖα Α' βρῖσκει τὴν αἰτιολογία της, ἐκεῖνο πού μένει νὰ διευκρινιστεῖ εἶναι σὲ ποῖο σιγίλιο τοῦ πατριάρχη Διονυσίου Β' ἀναφέρεται ὁ Σίλβεστρος. Κατ' ἀρχάς, ἄς σημειωθεῖ πῶς δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ μνημονεύμενος στὸ σιγίλιο τοῦ Σιλβέστρου Διονύσιος εἶναι ὁ Διονύσιος Β', δεδομένου ὅτι στὴν περίοδο μεταξὺ τοῦ Ἱερεμῖα Α' καὶ τοῦ 1575 δὲν ἀνῆλθε ἄλλος Διονύσιος στὸν πατριαρχικὸ θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ γράμμα, ὥστόσο, τοῦ Διονυσίου Β' πού ἐκδόθηκε μεταξὺ τοῦ Ἀπριλίου καὶ τοῦ Αὐγούστου 1546 γιὰ τὶς μονὲς Λειμῶνος καὶ Μυρσινιωτίσσης δὲν σώζεται στὴν πρωτότυπη μορφή του, ἀλλὰ τὸ κείμενό του ἔχει ἀντιγραφεῖ στὸν κώδικα τῆς μονῆς Λειμῶνος. Ἐκεῖ ἔχουν σημειωθεῖ καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ὑπογραψάντων: τοῦ Διονυσίου Β' καὶ 18 συνοδικῶν μητροπολιτῶν ὄχι ὅμως τοῦ Σιλβέστρου.¹¹

8. Ἄνωνυμος, «Ἐγγραφα Ἰ. Μονῆς...», ὁ.π., σ. 92.

9. Τὸ γεγονός ὅτι οἱ ὑπογραφὲς αὐτὲς (καὶ ὄχι μόνο, ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια) τέθηκαν ἐκ τῶν ὑστέρων τὸ ἐπισημαίνουν οἱ Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, ὁ.π., σ. 7, 171-172, Καρυδῶνης, ὁ.π., σ. 184 καὶ Γερμανὸς Σάρδεων, σὲ σημειώμα του στὸ ΔΙΜΜ ἔτος Θ' (1937), ἀρ. 1-2 (Ἰανουάριος-Φεβρουάριος), σ. 20.

10. Σχετικὰ μὲ τὴ διαθήκην τοῦ Ἰγνατίου (βλ. ἐδῶ σημ. 2), ὁ Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, σὲ ἐπιστολή του τοῦ ἔτους 1883, σημειώνει τὰ ἑξῆς: «κέκρηται ἡ μονὴ σιγίλια πατριαρχικά, ἐν οἷς ρητῶς ἐπικυροῦνται αἱ ἐν τῷ 4 Κωδικίῳ διαθήκαι καὶ μάλιστα ἡ τοῦ κτίτορος, ἄς καὶ ἰδίᾳ αὐτοῦ χειρὶ ἐπικυροῖ ὁ συγχρόνιστος Σίλβεστρος Ἀλεξανδρείας» (Καρυδῶνης, ὁ.π., σ. 59).

11. Τὸ κείμενο τοῦ σιγιλίου, πού χρονολογεῖται μὲν στὸ ζ'νδ', δηλαδὴ στὸ χρονικὸ διάστημα Σεπτεμβρίου 1545 - Αὐγούστου 1546, ἀλλὰ ὁ Διονύσιος Β' ἀνῆλθε στὸν πατριαρχικὸ θρόνο στὶς 17 Ἀπριλίου τοῦ 1546, δημοσιεύουν οἱ ἑξῆς: Παπαδόπουλος-Κεραμεύς,

Θὰ μπορούσαμε ἐνδεχομένως νὰ ὑποθέσουμε πὼς ἂν τὸ πρωτότυπο εἶχε ἤδη χαθεῖ ὅταν ὁ Σίλβεστρος ἐπισκέφθηκε τὴ μονή, δὲν θὰ εἶχε ἀξία νὰ ὑπογράψει ἐκ τῶν ὑστέρων τὸ ἀντίγραφο τοῦ κειμένου τοῦ σιγίλλου πού εἶχε καταχωριστεῖ στὸν κώδικα τῆς μονῆς Λειμῶνος, ὅπου καμία ἄλλωστε ὑπογραφή δὲν ἦταν ἰδιόχειρη. Ἐπομένως ἡ ὁ Σίλβεστρος ἐπικυρώνει μὲν φραστικά τὸ γράμμα αὐτὸ τοῦ Διονυσίου Β', ἀλλὰ δὲν τὸ ὑπογράφει, ὅπως ὑπέγραψε τὰ τρία σιγίλλια τοῦ Ἱερεμία Α', ἡ ἐπικυρώνει καὶ ὑπογράφει ἓνα ἄλλο γράμμα τοῦ Διονυσίου Β' γιὰ τὰ ἐν λόγω μοναστήρια, τὸ ὁποῖο λανθάνει.

Κι ἐνῶ τὸ θέμα τῶν ὑπογραφῶν τοῦ Σιλβέστρου σὲ προγενέστερες πράξεις τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κλείνει, ἐρωτήματα προκύπτουν καὶ ἀπὸ τὴν παρουσία τῆς ὑπογραφῆς τοῦ Ἰωακείμ, πατριάρχου Ἀντιοχείας, σὲ ὀρισμένα ἔγγραφα πού ἀφοροῦν τὶς μονές Ταξιαρχῶν Λειμῶνος καὶ Μυρσινιωτίσσης.

Ἐπογραφὲς τοῦ Ἰωακείμ Ἀντιοχείας ὑπάρχουν καὶ στὰ τρία σιγίλλια τοῦ πατριάρχου Ἱερεμία Α' (τοῦ Ἰουνίου 1527, τοῦ Μαρτίου 1531 καὶ τοῦ Μαΐου 1540) πού ὑπέγραψε ἐκ τῶν ὑστέρων ὁ Σίλβεστρος· ἐπίσης, τὴν ὑπογραφή τοῦ Ἰωακείμ φέρει καὶ τὸ σιγίλλιο πού ἐκδίδει ὁ Σίλβεστρος τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1575 γιὰ τὰ δύο μοναστήρια,¹² καθὼς καὶ ἄλλα δύο σιγίλλια τοῦ Σιλβέστρου, τὸ ἓνα τοῦ Ἀπριλίου 1584 καὶ τὸ ἄλλο τοῦ 1583/1584.

Ὁ Σίλβεστρος —καὶ πάλι μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας— ἐκδίδει τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο σιγίλλια στὶς 26 Ἀπριλίου τοῦ 1584, κατὰ τὴ διάρκεια νέας ἐπίσκεψῆς του στὴ Λέσβο, ὅπως ἀναφέρει ὁ ἴδιος, μὲ σκοπὸ νὰ ρυθμίσει ἓνα ζήτημα πού προκαλεῖ ἐντάσεις μεταξὺ τῶν δύο μονῶν, τὴν ἀπόδοση τοῦ ἑνὸς τρίτου ἀπὸ τὰ εἰσοδήματα τῆς μονῆς Ταξιαρχῶν στὴ μονὴ Μυρσινιωτίσσης, σύμφωνα μὲ τὴ βούληση τοῦ κτήτορα Ἰγνατίου Ἀγαλλιανοῦ («ὡς καὶ τῶν διαθηκῶν διαλαμβανόντων [sic]»).¹³

Τὸ δεύτερο σιγίλλιο τοῦ Σιλβέστρου ἐκδίδεται μὲ χρονολογία «ζβ' ἔτος

δ.π., σ. 10-12, 129, ζ', ἀπὸ ἀντίγραφο τοῦ «ἀπωλεσθέντος πρωτοτύπου» τοῦ Διονυσίου Β' —καὶ ἔχει τοῦ Α', ὅπως λανθασμένα ἀναφέρει ὁ ἴδιος—, πού σώζεται καταχωρισμένο στὸν κώδικα 4 τῆς μονῆς Λειμῶνος· Fr. Miklosich – Jos. Müller, *δ.π.*, τ. 5, σ. 236-238.

12. Βλ. *ἐδῶ* σημ. 7.

13. Ὁ Καρυδῶνης, *δ.π.*, σ. 87, παραθέτει ἀποσπάσματα τοῦ σιγίλλου τοῦ Ἀπριλίου 1584, τὸ πρωτότυπο τοῦ ὁποῖου βρίσκεται στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς Λειμῶνος, μὲ ἀριθμὸ 11· ἀντίγραφο τοῦ πρωτοτύπου σώζεται καταχωρισμένο στὸν κώδικα 4 (Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *δ.π.*, σ. 12, στ. 2 σημ. 6, 129, ιβ', 172).

ἰνδικτιῶνος ιβ΄), δηλαδή 1583/1584.¹⁴ Καὶ τοῦ ἐγγράφου αὐτοῦ ὁ σκοπὸς εἶναι νὰ τακτοποιήσῃ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ ἐνὸς τρίτου τῶν εἰσοδημάτων τῆς μονῆς Ταξιαρχῶν στὴ μονὴ Μυρσινιωτίσσης, ἐξαιτίας τοῦ ὁποῖου ὁ Σίλβεστρος ἀναφέρει: «εὐρὸν τινὰς συγγύσεις, αἵτινες κατ' ἄγνοιαν γέγοναν».¹⁵

Συνοψίζω: ὁ Ἰωακεῖμ Ἀντιοχείας ὑπογράφει ἓνα ἐγγράφον τοῦ 1527, ἓνα τοῦ 1531, ἓνα τοῦ 1540, ἓνα τοῦ 1575, ἓνα τοῦ 1583/1584 καὶ ἓνα τοῦ 1584, ἦ, μὲ ἄλλα λόγια, τρία τοῦ Ἱερεμίου Α΄ Κωνσταντινουπόλεως καὶ τρία τοῦ Σιλβέστρου Ἀλεξανδρείας.

Ἵστερα ἀπὸ τὸ ζήτημα ποῦ προέκυψε μὲ τὶς «ῥψιμες» ὑπογραφὰς τοῦ Σιλβέστρου, ἡ ταύτιση τοῦ Ἰωακεῖμ ποῦ ὑπογράφει τὰ παραπάνω ἐγγράφα μὲ ἓναν — ἢ περισσότερους — ἀπὸ τοὺς γνωστοὺς πατριάρχες Ἀντιοχείας θέτει, μὲ τὴν σειρά τῆς, ἄλλα προβλήματα. Ἡ μία παράμετρος τῶν προβλημάτων αὐτῶν εἶναι ἡ ἀσάφεια ποῦ μοιάζει νὰ περιβάλλει τὴν διαδοχὴ τῶν πατριαρχῶν Ἀντιοχείας· ἡ ἄλλη παράμετρος σχετίζεται μὲ τὴν χρονικὴ στιγμὴ κατὰ τὴν ὁποία τέθηκαν οἱ ὑπογραφές.

Σύμφωνα μὲ τὸν πιὸ σύγχρονο μελετητὴ Giorgio Fedalto, κατὰ τὴ χρονικὴ περίοδον ποῦ ἐκδόθησαν τὰ ὑπὸ ἐξέτασιν ἐγγράφα, πατριάρχες Ἀντιοχείας ἦσαν οἱ ἑξῆς:

- Μιχαὴλ Ibn al-Mawardi (1523-1540)
- Δωρόθεος (ἀρχὲς 1541-τέλη 1543)
- Ἰωακεῖμ Ibn Gum' at (1543-τέλη 1576)
- Μιχαὴλ Sabbagh (ἀρχὲς 1577-1581)
- Ἰωακεῖμ Daou (1580-Ὀκτώβριος 1592)
- Ἰωακεῖμ Ibn Ziâde (τέλος 1593-ἀρχὲς 1604).¹⁶

14. Τὸ κείμενον τοῦ σιγίλλου δημοσιεύουν οἱ: Καρυδώνης, ὁ.π., σ. 88-90· Ἀνώνυμος, «Ἐγγράφα Ι. Μονῆς...», ΔΙΜΜ ἔτος Ι΄ (1938), ἀρ. 2 (Μάρτιος-Ἀπρίλιος), Παράρτημα, σ. 43-46 (βλ. στή σ. 44 φωτογραφία τοῦ ἐγγράφου). Στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς Λειμῶνος βρίσκεται καὶ τὸ πρωτότυπον, μὲ ἀριθμὸν 12· ἀντίγραφον τοῦ πρωτοτύπου σώζεται καταχωρισμένον στὸν κώδικα 4 (Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, ὁ.π., σ. 12, 13 στ. 1 σημ. 2, 129, ιγ', 172).

15. Ἀκόμα ἓνα σιγίλλιον ἐκδίδει ὁ Σίλβεστρος μὲ τὴν ἴδια χρονολογία («ζηβ' ἔτος ἰνδικτιῶνος ιβ΄»), δηλαδή 1583/1584) καὶ μὲ περίπου τὸ ἴδιον θέμα, τὸ ὁποῖον, σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὰ δύο προηγούμενα, δὲν φέρει τὴν ὑπογραφήν τοῦ Ἰωακεῖμ Ἀντιοχείας. Οἱ Καρυδώνης, ὁ.π., σ. 90-92, καὶ Ἀνώνυμος, «Ἐγγράφα Ι. Μονῆς...», ΔΙΜΜ ἔτος Ι΄ (1938), ἀρ. 3 (Μάιος-Ἰούνιος), Παράρτημα, σ. 64-66 (στή σ. 65 φωτογραφία τοῦ ἐγγράφου), δημοσιεύουν τὸ κείμενον τοῦ σιγίλλου (τὸ πρωτότυπον στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς Λειμῶνος, ἀριθμὸς 13, καὶ ἀντίγραφον καταχωρισμένον στὸν κώδικα 4· βλ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, ὁ.π., σ. 12, 13, στ. 1 σημ. 1, 129, ιδ', 172).

16. Giorgio Fedalto, *Hierarchy Ecclesiastica Orientalis, Series Episcoporum ecclesiarum christianarum orientalium*, II, *Patriarchatus Alexandrinus, Antiochenus, Hierosolymitanus*, Πάδοβα 1988, σ. 686.

Παρατηρούμε πώς κατά τὰ ἔτη ποὺ ἐκδόθηκαν τὰ σιγίλλια τοῦ Ἱερεμίας Α', 1527, 1531 καὶ 1540, δὲν ὑπῆρχε πατριάρχης Ἀντιοχείας μετὰ τὸ ὄνομα Ἰωακείμ. Ἀντίθετα, σύμφωνα μετὰ τὸν Fedalto, πατριάρχης κατὰ τὸ 1575 ἦταν ὁ Ἰωακείμ Ibn Gum' at, καὶ κατὰ τὸ 1584 ὁ Ἰωακείμ Daou.

Περισσότερο περίπλοκος εἶναι ἓνας παλαιότερος κατάλογος πατριαρχῶν Ἀντιοχείας ποὺ ἔχει συντάξει ὁ C. Karalevskij:

- Μιχαήλ Ε' Ibn al Mawardī (γύρω στὸ 1523/1524-μετὰ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1529)
- Δωρόθεος Γ' (-1530/1531)
- Ἰωακείμ Γ' ἀνταπαιτητῆς ἀπὸ τὸ 1527 (1530/1531-πρὶν ἀπὸ τὸ Νοέμβριο τοῦ 1534)
- Μιχαήλ ΣΤ' Sabbāgh (πρὶν ἀπὸ τὶς 10 Νοεμβρίου τοῦ 1534-1542/1543)
- Ἰωακείμ Δ' Ibn Joumma ἀνταπαιτητῆς ἀπὸ τὸ 1540 (1542/1543-μετὰ τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1575)
- Μακάριος Β' Ibn Khilāl ἀντιπατριάρχης (1543;-1550;)
- Μιχαήλ Ζ' (πρὶν ἀπὸ τὶς 17 Ἰουνίου 1576-25 Δεκεμβρίου 1592/4 Ἰανουαρίου 1593)
- Ἰωακείμ Ε' Daou ἀντιπατριάρχης (πρὶν ἀπὸ τὶς 25 Μαΐου 1581-7/17 Ὀκτωβρίου 1592)
- Ἰωακείμ ΣΤ' Ziâdé (πρὸ Φεβρουαρίου 1593-1604).¹⁷

Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ Karalevskij, μετὰ ἀφορμὴ τὴν ὑπογραφή τοῦ Ἰωακείμ Ἀντιοχείας στὸ σιγίλλιο τοῦ Ἱερεμίας Α' τοῦ Ἰουνίου 1527, χαρακτηρίζει τὸν Ἰωακείμ Γ' «compétiteur» (ἀνταπαιτητῆ) (ἀπὸ τὸ 1527) —ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία πατριάρχης ἦταν ὁ Μιχαήλ Ε' Ibn al-Mawardī—, καθὼς ὁ ἴδιος ὁ Ἰωακείμ Γ' φαίνεται πὼς διαδέχθηκε τὸν πατριαρχικὸ θρόνο τὸν Δωρόθεο Γ' μετὰ τὸ 1530/1531· μάλιστα, ἐξαιτίας τόσο τῆς ὑπογραφῆς αὐτῆς ὅσο καὶ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ Ἰωακείμ Ἀντιοχείας στὸ σιγίλλιο τοῦ Ἱερεμίας Α' τοῦ Μαρτίου 1531, ὁ Karalevskij διατυπώνει τὴν ὑπόθεση πὼς ὁ συγκεκριμένος Ἰωακείμ εἶχε ἐκλεγεῖ πατριάρχης Ἀντιοχείας ἤδη ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴ κατάκτηση τῆς Συρίας (τὸ 1516), ἀλλὰ ἔμεινε στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ δὲν ἀνέλαβε τὸν πατριαρχικὸ θρόνο Ἀντιοχείας παρὰ μόνον τὸ 1530/1531.¹⁸ Παράλληλα, καὶ πάλι μετὰ ἀφορμὴ τὴν ὑπογραφή τοῦ Ἰωακείμ Ἀντιοχείας στὸ σιγίλλιο τοῦ Ἰουνίου 1527, ἄλλοι μελετητές, ποὺ φθάνουν σὲ ἀνάλογα συμπεράσματα μετὰ τὸν Karalevskij σχετικὰ μετὰ τὴ διαδοχὴ τῶν πατριαρχῶν Ἀντιοχείας, ὑποστηρίζουν πὼς ὁ Ἰωακείμ Γ' εἶναι ὁ πρῶτος μετὰ τὴν ὀθωμανικὴ κατάκτηση τῆς Συρίας πατριάρχης Ἀντιοχείας ποὺ ἀποκαθιστᾷ τοὺς δεσμοὺς τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας μετὰ τὴν Ἐκκλησία Κωνσταντινουπόλεως.¹⁹

17. C. Karalevskij, λήμμα «Antioche», *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, τ. 3, Παρίσι 1924, στ. 700.

18. Karalevskij, ὁ.π., στ. 636.

19. Χρυσόστομος Α. Παπαδόπουλος, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας*, Ἀλεξάνδρεια 1951, σ. 988, καὶ Γεράσιμος Ι. Κονιδάρης, λήμμα «Ἀντιόχεια», *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, τ. 2, Ἀθήνα 1963, στ. 899, ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι ἀντλεῖ πληροφορίες γιὰ τοὺς πατριάρχες Ἀντιοχείας ἀπὸ τὸν Χρυσόστομο Παπαδόπουλο.

Εἶναι φανερό πὼς ἡ ὑπαρξὴ αὐτοῦ τοῦ Ἰωακείμ πού ὑπογράφει τὸ σιγίλλιο τοῦ Ἰουνίου 1527 προκαλεῖ ἀμηχανία στοὺς μελετητές: ἢ ὡς Ἰωακείμ Ι΄ χαρακτηρίζεται «ἀνταπαιτητής», ἢ συγγέεται μὲ τὸν Ἰωακείμ Δ΄ (Ibn Joumma)²⁰ καὶ μὲ τὸν Μιχαήλ Ε΄ Ibn al-Mawardi.²¹

Ἐπιπλέον, ἡ ὑπογραφή τοῦ Ἰωακείμ Ἀντιοχείας στὸ σιγίλλιο τοῦ Ἱερεμίας Α΄ τοῦ Μαΐου 1540 ὀδηγεῖ τὸν Karalevskij στὸ νὰ χαρακτηρίσει καὶ τὸν Ἰωακείμ Δ΄ Ibn Joumma «ἀνταπαιτητὴ» τοῦ θρόνου, ἀφοῦ κατὰ τὶς πηγές διαδέχεται τὸν Μιχαήλ ΣΤ΄ Sabbāgh τὸ 1542/1543· στὸν Ἰωακείμ Δ΄ Ibn Joumma ἀποδίδεται ἀπὸ τὸν Karalevskij καὶ ἡ ὑπογραφή τοῦ Ἰωακείμ Ἀντιοχείας στὸ σιγίλλιο τοῦ Σιλβέστρου Ἀλεξανδρείας τοῦ Φεβρουαρίου 1575.²²

Ὁ ἀκριβέστερος χρονολογικὸς προσδιορισμὸς τῆς θητείας τῶν πατριαρχῶν Ἀντιοχείας τοῦ 16ου αἰώνα δὲν περιλαμβάνεται βέβαια στὶς στοχεύσεις αὐτῆς τῆς μελέτης, πού ἐπιχειρεῖ νὰ ἐρμηνεύσει τὴν ὑπαρξὴ πατριαρχικῶν ὑπογραφῶν σὲ ἔγγραφα προγενέστερα τῆς ἀρχιερατείας τῶν ἐν λόγῳ πατριαρχῶν. Καταδείχθηκε ὁμῶς, νομίζω, καθαρὰ ἀπὸ τὰ παραπάνω πὼς ἡ ἀξιολόγησις ἀπὸ τοὺς μελετητές τῶν ὑπογραφῶν ἐνὸς ἢ περισσότερων πατριαρχῶν Ἀντιοχείας Ἰωακείμ σὲ ἔγγραφα τῆς περιόδου 1527-1584 ὡς ἀναμφισβήτητων τεκμηρίων γιὰ τὴν παρουσία προσώπων πού ἔφεραν τὸ ὄνομα Ἰωακείμ στὸν πατριαρχικὸ θρόνο Ἀντιοχείας τοὺς ὀδήγησε σὲ ἀμηχανία καὶ συχνὰ σὲ ἀντιφάσεις.

Κλειδί, ὥστόσο, γιὰ τὴ λύση τοῦ αἰνίγματος τῶν ὑπογραφῶν τοῦ Ἰωακείμ Ἀντιοχείας μπορεῖ νὰ ἀποτελεῖ ἡ συνάφειά του μὲ τὸν Σίλβεστρο, πατριάρχη Ἀλεξανδρείας (τὰ τρία σιγίλλια τοῦ Ἱερεμίας Α΄, τοῦ 1527, 1531 καὶ 1540, φέρουν καὶ τὴ δική του ὑπογραφή, καὶ τὰ σιγίλλια τοῦ 1575 καὶ τοῦ 1583/1584 τὰ ἔχει ἐκδώσει ὁ ἴδιος). Ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, ὁ Σίλβεστρος, στὸ σιγίλλιο τοῦ Φεβρουαρίου 1575, ὁμολογεῖ πὼς ὁ ἴδιος ὑπέγραψε τὰ σιγίλλια τοῦ Ἱερεμίας Α΄ ἐκ τῶν ὑστέρων.²³ Γιατί νὰ μὴν ἀκολούθησε τὴν ἴδια πρακτικὴ καὶ ἓνας πατριάρχης Ἀντιοχείας μὲ τὸ ὄνομα Ἰωακείμ, δηλαδὴ γιατί νὰ μὴν ὑπέγραψε κι αὐτὸς ἐκ τῶν ὑστέρων αὐτὰ τὰ τρία ἔγγραφα πού εἶχαν ἐκδοθεῖ παλαιότερα ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως;

Τὸ ζήτημα βέβαια δὲν λύνεται μὲ μιὰ καταφατικὴ ἀπάντησις, ἀφοῦ ἓνα

20. Γεράσιμος Ι. Κονιδάρης, *ὁ.π.*, στ. 899 καὶ 907-908· βλ. καὶ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας...*, σ. 988-989.

21. Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας...*, σ. 987, 988, 989.

22. Karalevskij, *ὁ.π.*, στ. 637.

23. Βλ. ἐδῶ σημ. 7.

νέο ανακλύπτει: ποιός Ἰωακείμ υπέγραψε τὰ τρία σιγίλλια τοῦ Ἱερεμία Α', τῶν ἐτῶν 1527, 1531 καὶ 1540, καὶ τὰ σιγίλλια τοῦ Σιλβέστρου, τῶν ἐτῶν 1575 καὶ 1583/1584; Πρόκειται γιὰ ἓνα ἢ γιὰ δύο διαφορετικὰ πρόσωπα; Πότε καὶ ποῦ τέθηκαν αὐτὲς οἱ ὑπογραφές;

Ἐὰς θυμηθοῦμε τὰ πρόσωπα ποὺ πιθανῶς κρύβονται πίσω ἀπὸ τὶς ὑπογραφές. Ἐνῶ σχετικὰ μὲ τὰ ἔτη 1527, 1531 καὶ 1540 στοὺς καταλόγους πατριαρχῶν Ἀντιοχείας ἐπικρατεῖ σύγχυση, φαίνεται πὼς οἱ μελετητὲς συμφωνοῦν ὅτι πατριάρχης Ἀντιοχείας κατὰ τὸ 1575 ἦταν ὁ Ἰωακείμ Δ' Ibn Joumma (ἢ Ibn Gum' at), καὶ κατὰ τὸ 1583/1584 ὁ Ἰωακείμ Ε' Daou. Ἔτσι, θὰ γίνεῖ ἀπόπειρα νὰ ἰχνηλατηθοῦν πρῶτα οἱ ὑπογραφές στὰ σιγίλλια τοῦ Σιλβέστρου. Ἡ ὑπόθεση ὅτι ὁ Ἰωακείμ Ibn Joumma υπέγραψε τὸ σιγίλλιο τοῦ Σιλβέστρου Ἀλεξανδρείας τοῦ Φεβρουαρίου 1575 καὶ ὁ Ἰωακείμ Daou τὰ σιγίλλια τοῦ ἰδίου, τοῦ 1583/1584, ἐφόσον τὰ δύο αὐτὰ πρόσωπα κατεῖχαν τὸν πατριαρχικὸ θρόνο Ἀντιοχείας κατὰ τὰ ἀντίστοιχα ἔτη (μὲ τὴν προϋπόθεση, βέβαια, ὅτι υπέγραφαν στὰ ἑλληνικά), εἶναι νόμιμη ἀλλὰ ἀνεπαρκής, καθὼς παρουσιάζει δύο μειονεκτῆματα: α) δὲν παρέχει ἐνδείξεις γιὰ τὸ πρόσωπο ποὺ υπέγραψε τὰ σιγίλλια τοῦ Ἱερεμία Α' καὶ β) δὲν ἐντάσσεται στὴν ἰδιαίτερη λογικὴ ποὺ διέπει τὸ ὑπὸ ἐξέταση ζήτημα: ἓνας πατριάρχης Ἀντιοχείας ὑπογράφει σιγίλλια ποὺ ἐκδίδει ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας γιὰ μοναστήρια ποὺ ὑπάγονται στὴ δικαιοδοσίᾳ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Δὲν πρόκειται δηλαδὴ γιὰ ζήτημα ποὺ θὰ διεκπεραιωνόταν στὴν ἔδρα τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας, δεδομένου μάλιστα ὅτι τὸ θέμα δὲν ἐμπίπτει στὴν ἀρμοδιότητα τοῦ ἐν λόγῳ πατριάρχου. Ἐπομένως, ἡ σύνδεση προσώπου (ἢ προσώπων) μὲ ὑπογραφές πρέπει νὰ ἐπιχειρηθεῖ μὲ προϋπόθεση τὴν προσωπικὴ παρουσία τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας στὸ κλίμα τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου προφανῶς φυλάσσονται τὰ σιγίλλια ἀπὸ τοὺς ἄμεσα ἐνδιαφερόμενους, σὲ συσχετισμὸ μὲ τὴν ἀντίστοιχη παρουσία καὶ τὴ δράση τοῦ Σιλβέστρου Ἀλεξανδρείας.

Ἡ πρώτη παρουσία πατριάρχου Ἀντιοχείας μὲ τὸ ὄνομα Ἰωακείμ στὴν Κωνσταντινούπολη κατὰ τὴν ὑπὸ ἐξέταση περίοδο μαρτυρεῖται τὸν Ἰούλιο τοῦ 1575: ὁ Ἰωακείμ ὑπογράφει συνοδικὸ γράμμα τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, μὲ ἀντικείμενο τὴ μονὴ Σινᾶ, μαζί μὲ τὸν Ἱερεμία Β', τὸν πατριάρχη Ἱεροσολύμων Γερμανό, μητροπολίτες καὶ ὀφικιαλίου.²⁴ Ἡ

24. Τὸ κείμενο τοῦ συνοδικοῦ γράμματος δημοσιεύει μεταξὺ ἄλλων ὁ Καλλίνικος Δελικάνης, *Τὰ ἐν τοῖς κώδιξι τοῦ πατριαρχικοῦ ἀρχειοφυλακείου σωζόμενα ἐπίσημα ἐκκλη-*

εἶδηση αὐτῆ ἀπὸ μόνῃ τῆς δὲν ἐπιτρέπει πρὸς τὸ παρὸν τὴν παραμικρὴ εἰκασία γιὰ τυχὸν σχέση τῶν συγκεκριμένων Ἰωακείμ μὲ τὶς μονῆς Λειμῶνος καὶ Μυρσινιωτίσσης ἢ μὲ τὸν Σίλβεστρο, ὁ ὁποῖος βρίσκεται στὸ κλίμα τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως τουλάχιστον ἀπὸ τὰ Χριστούγεννα τοῦ 1573,²⁵ καὶ τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1575 πραγματοποιεῖ ἐπίσκεψη στὴ Λέσβο.

Πιὸ πλούσια εἶναι ἡ τεκμηρίωση γιὰ τὴν ταυτόχρονη παρουσία τοῦ Σιλβέστρου καὶ ἐνὸς Ἰωακείμ Ἀντιοχείας στὴν Κωνσταντινούπολη τὴν περίοδο μετὰ τὴν δευτέρη ἐπίσκεψη τοῦ Σιλβέστρου στὴ Λέσβο. Ὁ Παπαδόπουλος-Κεραμεὺς ἀναφέρει σχετικὰ τὰ ἐξῆς: «Καὶ μετὰ παρέλευσιν ἐννέα ἐτῶν μεταβαίνων [ὁ Σίλβεστρος] εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ τοῦ Ἀντιοχείας Ἰωακείμ, ἐπεσκέψατο τὸ δεύτερον (1584) τὰς αὐτὰς μονὰς, ἐν αἷς, φαίνεται πολὺν χρόνον παρέμεινε».²⁶ Πραγματικὰ, ἡ παρουσία τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας Ἰωακείμ καὶ τοῦ Σιλβέστρου τὴν ἐποχὴ αὐτὴ στὴν Κωνσταντινούπολη ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τρία πατριαρχικὰ γράμματα τοῦ 1585. Πρόκειται γιὰ τὰ ἐξῆς ἔγγραφα:

α) Πράξι καθάρσεως τοῦ Παχωμίου Πατέστου ἀπὸ τὸν πατριαρχικὸ θρόνο

σικτικὰ ἔγγραφα τὰ ἀφορῶντα εἰς τὰς σχέσεις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου πρὸς τὰς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων καὶ Κύπρου (1574-1863), Κωνσταντινούπολη 1904, σ. 332-338, ἀπὸ τὸν κώδικα Α' (σ. 453 ἐπ.) τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως.

25. Σύμφωνα μὲ τὸ σιγίλλιο τοῦ Σεπτεμβρίου 1574 τοῦ Ἱερεμίας Β', ποὺ ἀφορᾷ τὸν τρόπο λειτουργίας τῶν μοναστηριῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους, τὰ Χριστούγεννα τοῦ 1573 ὁ Ἱερεμίας Β' συνάντησε τὸν πατριάρχη Ἀλεξανδρείας Σίλβεστρο στὴ Θεσσαλονίκη· τὸ κείμενο τοῦ σιγιλίου ἐκδίδει μετὰξὺ ἄλλων ἡ Διονυσία Παπαχρυσάνθου, *Ἡ διοίκηση τοῦ Ἁγίου Ὁρους (1600-1927)*, [Ἀθωνικὰ Σύμμεικτα 6], Ἀθήνα 1999, σ. 59-61 (ἀντίγραφο τοῦ σιγιλίου στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς Βατοπεδίου, Τετράγωνο Δ' 76). Τὸ σιγίλλιο τοῦ Σεπτεμβρίου 1574 φέρει καὶ αὐτὸ τὴν ὑπογραφή τοῦ Σιλβέστρου Ἀλεξανδρείας, ποὺ βρισκόταν τότε στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπως γνωρίζουμε καὶ ἀπὸ ἄλλα σιγίλλια τοῦ Ἱερεμίας Β' τὰ ὁποῖα συνυπογράφει ὁ Σίλβεστρος. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι καὶ ὁ ἴδιος ὁ Σίλβεστρος ἐκδίδει ὡς πατριάρχης Ἀλεξανδρείας συνοδικὸ γράμμα σχετικὰ μὲ τὴν μονὴ Μεγίστης Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ὁρους τὸ 1574, παρόλο ποὺ δὲν ὑπάγεται στὴ δικαιοδοσία του (τὸ δημοσιεύει ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τῆς Λαύρας ὁ Εὐλόγιος Κουρίλας Λαυριώτης, «Μοναχολογία. Τὰ αἷτια τῆς παρακμῆς τοῦ Κοινοβίου ἐν Ἀθῶν καὶ ἡ ἀποκατάστασις αὐτοῦ ἐν Λαύρᾳ καὶ Βατοπεδίῳ ἐπὶ Ἱερεμίου τῷ 1574. Ἡ δρᾶσις τοῦ Ἀλεξανδρείας Σιλβέστρου καὶ ἀνέκδοτον σιγίλλιον», *Ἐναῖσιμα. Τιμητικὸς τόμος ἐπὶ τῇ ἐπιστημονικῇ ζῆτησιν τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χρυσόστομου*, Ἀθήνα 1931, σ. 115-117), ἀκολουθώντας τὴν τακτικὴν ποὺ ἤδη γνωρίζουμε ἀπὸ τὰ σιγίλλια ποὺ ἐξέδωσε γιὰ τὰ μοναστήρια τῆς Λέσβου.

26. Παπαδόπουλος-Κεραμεὺς, *δ.π.*, σ. 12.

Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ Φεβρουαρίου 1585, ἡ ὁποία φέρει τὶς ὑπογραφές τοῦ Σιλβέστρου Ἀλεξανδρείας («ἔχοντος καὶ τὴν γνώμην τοῦ Ἱεροσολύμων»), τοῦ Ἰωακείμ Ἀντιοχείας καὶ δεκατεσσάρων συνοδικῶν.²⁷

β) Συνοδικὴ ἀπόφαση ἐκλογῆς τοῦ Θεολήπτου Φιλιππουπόλεως ὡς πατριάρχου (πρόκειται γιὰ τὸν Θεόληπτο Β'), μὲ χρονολογία 27 Φεβρουαρίου 1585 καὶ ὑπογραφές τοῦ Σιλβέστρου Ἀλεξανδρείας («ἔχοντος καὶ τὴν γνώμην τοῦ Ἱεροσολύμων»), τοῦ Ἰωακείμ Ἀντιοχείας καὶ δεκατεσσάρων συνοδικῶν.²⁸

γ) Σιγίλλιο ποὺ ἐξέδωσε ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Θεόληπτος Β' τὸ ἔτος Ἱζ'γ' (συγκεκριμένα μεταξὺ τοῦ Φεβρουαρίου καὶ τοῦ Αὐγούστου 1585, ἀφοῦ τὸ ἔτος Ἱζ'γ' ἀντιστοιχεῖ μὲν μὲ τὸ χρονικὸ διάστημα Σεπτέμβριος 1584-Αὐγούστος 1585, ἀλλὰ ὁ Θεόληπτος ἀνῆλθε στὸν πατριαρχικὸ θρόνο τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1585). Τὸ σιγίλλιο αὐτό, ποὺ ἐπιβεβαιώνει τὰ σταυροπηγικὰ δίκαια τῆς μονῆς Μυρσινιωτίσσης καὶ πιθανῶς ἀποδίδει ἀντίστοιχα δίκαια στὴ μονὴ Λειμῶνος στὴ Λέσβο, φέρει τὶς ὑπογραφές καὶ τοῦ Σιλβέστρου Ἀλεξανδρείας καὶ τοῦ Ἰωακείμ Ἀντιοχείας, ποὺ βρισκόνταν στὴν Κωνσταντινούπολη, σύμφωνα μὲ τὸ κείμενο τοῦ σιγιλίου.²⁹

Δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, στὸ παραπάνω παράθεμα, ἀναφέρει πῶς πηγαίνοντας ὁ Σίλβεστρος πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη μαζί μὲ τὸν Ἰωακείμ Ἀντιοχείας, ἐπισκέφθηκε —καὶ ὄχι ἐπισκέφθηκαν οἱ δύο τους— τὶς μονές τῆς Λέσβου. Πραγματικά, δὲν μαρτυρεῖται ἐπίσκεψη τοῦ Ἰωακείμ στὰ μοναστήρια μαζί μὲ τὸν Σίλβεστρο, ὅπως γίνεται, γιὰ παράδειγμα, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν Σίλβεστρο.³⁰ Οὐτὲ ὁ Σίλ-

27. Τὴν πράξιν δημοσιεύει ὁ Κ. Ν. Σάθας, «Πατριαρχικὰ ἀνέκδοτα», *Χρυσάλλης* 4 (1866), 258-260 καὶ Ὁ ἴδιος, *Βιογραφικὸν σχεδιάσμα περὶ τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου Β' (1572-1594)*, Ἀθήνα 1870, σ. 136-142, ἀπὸ ἀντίγραφο ποὺ σώζεται καταχωρισμένο στὸ χφ ἀρ. 1474 τῆς ΕΒΕ, τὸν λεγόμενο κώδικα τοῦ Ἱέρακα.

28. Τὸ κείμενο τῆς συνοδικῆς ἀπόφασης δημοσιεύει μεταξὺ ἄλλων ὁ Σάθας, «Πατριαρχικὰ ἀνέκδοτα», ὁ.π., 270-271 καὶ Ὁ ἴδιος, *Βιογραφικὸν σχεδιάσμα...*, σ. 142-144 ἀπὸ ἀντίγραφο ποὺ σώζεται καταχωρισμένο στὸ χφ ἀρ. 1474 τῆς ΕΒΕ.

29. Τὸ κείμενο τοῦ σιγιλίου δημοσιεύουν οἱ Καρυδῶνης, ὁ.π., σ. 95-99, ἀπὸ τὸ πρωτότυπο, ποὺ σώζεται στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς Λειμῶνος μὲ ἀριθμὸ 14 (Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, ὁ.π., σ. 172-173)· Ἀνώνυμος, «Ἐγγράφα Ι. Μονῆς...», *ΔΙΜΜ* ἔτος Ι' (1938), ἀρ. 4 (Ἰούλιος-Αὐγούστος), Παράρτημα, σ. 91-95 (φωτογραφία τοῦ ἐγγράφου στὴ σ. 93)· ἀρχιμ. Νικόδημος Παυλόπουλος, «Ἀρχεῖον παλαιῶν...», *Ἡ Λειμωνιάς ἔτος ε'* (1976), φ. 5 (Μάιος), σ. 2-3, φ. 6 (Ἰούνιος), σ. 1-2.

30. Ὁ Μεθόδιος, γιὸς τοῦ Ἱγνατίου Ἀγαλλιανοῦ, καταγράφοντας τὸ 1584 τὶς «διατάξεις καὶ τὰ θεσπίσματα τῶν πατριαρχῶν καὶ τοῦ κτίτορος» γιὰ τὰ δύο μοναστήρια, ἀναφέ-

βεστρος στὰ σιγίλλια πού ἐξέδωσε τὸ 1583/1584 ἀναφέρει τίποτα γιὰ τυχὸν παρουσία τοῦ Ἰωακείμ στὴ Λέσβο, παρόλο πού, ὅπως εἶδαμε, δύο ἀπὸ αὐτὰ φέρουν τὴν ὑπογραφή καὶ τοῦ Ἰωακείμ.³¹ Γιὰ τὶς κινήσεις τοῦ Ἰωακείμ κατὰ τὸ 1583/1584 (ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ὁ Σίλβεστρος ἐπισκέφθηκε τὴ Λέσβο), πρὶν ἀπὸ τὴ μαρτυρημένη παρουσία του στὴν Κωνσταντινούπολη (μεταξὺ τοῦ Φεβρουαρίου καὶ τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1585), δὲν ὑπάρχουν πληροφορίες. Εἶναι ὅμως γνωστὸ πὼς ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1585 ὡς τὸ Μάιο τοῦ 1586 ἓνας πατριάρχης Ἀντιοχείας μὲ τὸ ὄνομα Ἰωακείμ βρισκόταν στὸ Λβόφ, ὅπου —μεταξὺ ἄλλων— ἀναδιοργάνωσε τὴν ὀρθόδοξη ἀδελφότητα τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου.³² στὴ συνέχεια πῆγε στὴ Μόσχα, ὅπου ἔγινε ἀποδέκτης τοῦ αἰτήματος τοῦ τσάρου γιὰ προβιβασμὸ τῆς μητρόπολης Μόσχας σὲ Πατριαρχεῖο Μόσχας.³³

ρεὶ τὰ ἐξῆς: «Δοξάζομεν... τὸν... Θεόν... διὰ ταύτην τὴν δευτέραν ἔλευσιν τοῦ... πάπα καὶ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας» (ἀποσπασματικὴ ἔκδοσι ἀπὸ τὸν Καρυδῶνη, *δ.π.*, σ. 93-94· πιθανότατα πρόκειται γιὰ κάποιον ἀπὸ τὰ κείμενα τοῦ Μεθοδίου πού ὁ Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *δ.π.*, σ. 129-130, ἀναφέρει ὅτι περιέχονται στὸν κώδικα 4 τῆς μονῆς). Ἄν ὁ Σίλβεστρος συνοδεύταν ἀπὸ τὸν Ἰωακείμ Ἀντιοχείας, κάποια ἀναφορὰ θὰ γινόταν καὶ σ' αὐτόν ἢ ἐπίσκεψι ἐνὸς πατριάρχου, καὶ μάλιστα ἄλλου κλίματος, στὴ νησί σίγουρα δὲν ἦταν ἓνα συνηθισμένο γεγονός, ἐπομένως δὲν θὰ περνοῦσε ἀπαρατήρητη, ἀκόμα κι ἂν τὴν ἐπισκίαζε ἡ παρουσία τοῦ «προστάτη» τῶν μοναστηριῶν Σιλβέστρου. Ἄς σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι ὁ Τωμαδάκης, *δ.π.*, σ. 33, βασιζόμενος στὸ σχόλιο τοῦ Παπαδόπουλου-Κεραμέα, *δ.π.*, σ. 7, 171 (βλ. ἐδῶ σμ. 9) καὶ σ. 12 (βλ. ἐδῶ σ. 71 σμ. 26) καὶ στὴ μελέτη τοῦ Χρυσόστομου Παπαδόπουλου, «Ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας Ἰωακείμ Ε' ἐν Ρωσίᾳ», *Ἐπετηρὴς τῆς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 9 (1932), 213 σμ. 3 (ὁ ὁποῖος ὅμως στηρίζεται ἐπίσης στὸ σχόλιο τοῦ Παπαδόπουλου-Κεραμέα, *δ.π.*, σ. 12), ἀναφέρει ὅτι τὸ 1584 ὁ Σίλβεστρος πῆγε στὴ νησί μαζὶ μὲ τὸν Ἰωακείμ Ε' Ἀντιοχείας, παρόλο πού κάτι τέτοιο δὲν προκύπτει —τουλάχιστον ἀπὸ τὰ λεγόμενα τοῦ Παπαδόπουλου-Κεραμέα. Τὴν ἴδια ἀποψη διατυπώνει καὶ ὁ Γερμανὸς Σάρδεων στὸ σημειώμα του στὸ ΔΙΜΜ ἔτος Θ' (1937), ἀρ. 1-2 (Ἰανουάριος-Φεβρουάριος), σ. 20 (βλ. ἐδῶ σμ. 9), χωρὶς νὰ τὴν τεκμηριώνει περαιτέρω.

31. Ὁ Σίλβεστρος, στὸ σιγίλλιο πού ἐξέδωσε γιὰ τὶς μονὲς Λειμῶνος καὶ Μυρσινιωτίσσης στὶς 26 Ἀπριλίου τοῦ 1584 (βλ. ἐδῶ σμ. 13), ἀναφέρει τὰ ἐξῆς: «Περαιουμένων δὲ ἐτῶν ἑνέα, ἔλθων πάλιν ἐν τῆδε τῇ νήσῳ» (Καρυδῶνης, *δ.π.*, σ. 87)· στὸ σιγίλλιο τοῦ 1583/1584 (βλ. ἐδῶ σμ. 14), σημειώνει καὶ πάλι: «περαιουμένων δὲ χρόνων ἑνέα, ἐπαυθέντων πάλιν ἐν ταύτῃ τῇ νήσῳ» (Καρυδῶνης, *δ.π.*, σ. 88).

32. Βλ. Φώτιος Ἄρ. Δημητρακόπουλος, Ἀρσένιος Ἐλασσόνας (1550-1626). Βίος καὶ ἔργο, *Συμβολὴ στὴ μελέτη τῶν μεταβυζαντινῶν λογίων τῆς Ἀνατολῆς*, Ἀθήνα 1984, σ. 56, 65, 69-70, 80, 124-5, 126 σμ. 20, 208, ὅπου καὶ προγενέστερη βιβλιογραφία (ὁ Φ. Δημητρακόπουλος ἀναγράφει τὸν ἐν λόγῳ Ἰωακείμ ὡς Ἰωακείμ Ε' Ἀντιοχείας).

33. Βλ. ἐνδεικτικὰ William K. Medlin – Christos G. Patrinelis, *Renaissance Influences and Religious Reforms in Russia*, Γενεύη 1971, σ. 34, ὅπου καὶ προγενέστερη βιβλιογραφία.

“Αν ὅμως ὁ Ἰωακείμ δὲν ἐπισκέφθηκε τὴ Λέσβο, τότε τοῦ εἶδε τὰ σιγίλλια τοῦ Σιλβέστρου καὶ τὰ ὑπέγραψε; Ἄν δὲν φυλάσσονταν στὶς μονὲς τὶς ὁποῖες ἀφοροῦσαν, ποῦ ἄλλοῦ μπορεῖ νὰ βρισκόνταν καὶ γιατί; Ἄς δοῦμε ποιὲς ἐνδείξεις μποροῦν νὰ προκύψουν ἀπὸ τὸ σιγίλλιο τοῦ Θεολήπτου Β΄, τοῦ Φεβρουαρίου-Αὐγούστου 1585, ποῦ ἀναφέρθηκε παραπάνω καὶ τὸ ὁποῖο ὑπογράφουν ἐπὶ τόπου οἱ Σίλβεστρος καὶ Ἰωακείμ. Στὸ κείμενο τοῦ γράμματος ὁ Θεολήπτος σημειώνει τὰ ἑξῆς: «αἱ τε διαθῆκαι αὐτοῦ [τοῦ μητροπολίτη Μηθύμνης Ἰγνατίου] καὶ αἱ παραγγελίαι αἱ ἔγγραφοι καὶ τὰ πατριαρχικά καὶ συνοδικὰ τῶν ἀρχιερέων γράμματα καὶ σιγίλλια ἀνεφανίσθησαν [sic] πρὸς ἡμᾶς, καὶ οὐ μικρῶς ἠξιώθημεν, ἴνα... ἐπιβεβαιωθῶσι καὶ ἐπικυρωθῶσι καὶ παρ’ ἡμῶν», χωρὶς νὰ διευκρινίζει ποιὸς βρίσκεται πίσω ἀπὸ «τὴν αἴτησιν ταύτην καὶ ἀξιῶσιν».³⁴ Εἶναι φανερὸ ὅτι πολλὰ ἔγγραφα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ πατριαρχικά καὶ συνοδικὰ γράμματα, τῶν μονῶν Λειμῶνος καὶ Μυρσινιωτίσσης ὑποβλήθηκαν στὸν Θεολήπτο Β΄, προκειμένου νὰ ἐκδώσει τὸ σιγίλλιο τοῦ Φεβρουαρίου-Αὐγούστου τοῦ 1585.

Ἦταν συνηθισμένη πρακτικὴ ὅταν ὁ ἐκπρόσωπος ἐνὸς μοναστηριοῦ ζητοῦσε ἀπὸ τὸν πατριάρχη τὴν ἐκδοση γράμματος γιὰ κάποιο ζήτημα τῆς μονῆς, νὰ τοῦ προσκομίζει (τὸ ἦ) τὰ σχετικὰ γράμματα τῶν προκατόχων του. Ἡ μέριμνα, ὅμως, γιὰ τὴν ἐκδοση τοῦ παραπάνω σιγιλλίου μοιάζει ξεχωριστή: φαίνεται ὅτι, προκειμένου νὰ ἐκδοθεῖ τὸ γράμμα αὐτό, σειρὰ ἐγγράφων μεταφέρθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐπίσης, τὸ σιγίλλιο φέρει τὶς ὑπογραφὲς ὄχι ἐνός, ἀλλὰ τριῶν πατριαρχῶν, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ὁ ἕνας, ὁ Σίλβεστρος, ἐκπροσωπεῖ καὶ τὸν πατριάρχη Ἱεροσολύμων.³⁵ οὔτε λίγο οὔτε πολύ, τὸ ἔγγραφο ἐπικυρώνεται ἀπὸ τὶς τέσσερις «κεφαλές» τῶν ὑπὸ ὀθωμανικὴ διοίκηση χριστιανῶν. Ἀλλὰ καὶ τὸ περιεχόμενο τοῦ σιγιλλίου χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰ ἰδιαιτερότητα: ἡ μονὴ Λειμῶνος, πενήντα ὀκτὼ ὀλόκληρα χρόνια μετὰ τὴν ἴδρυσή της ἀπὸ τὸν Ἰγνάτιο Ἀγαλλιανό, κατὰ τὰ ὁποῖα ἐκδόθηκαν γι’ αὐτὴν καὶ γιὰ τὴν ὁμορῆ Μυρσινιώτισσα ἀρκετὰ πατριαρχικά γράμματα,³⁶ ἀποκαλεῖται πα-

34. Καρυδῶνης, *ὁ.π.*, σ. 97. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι στὸ κείμενο τοῦ σιγιλλίου ἡ παρουσία τοῦ πατριάρχη Ἀλεξανδρείας στὴν Κωνσταντινούπολη ἐπισημαίνεται δύο φορές.

35. Ὁ Σίλβεστρος ὑπογράφει τὸ σιγίλλιο ὡς «ἐλέω Θεοῦ πάπας καὶ πατριάρχης τῆς μεγάλης πόλεως Ἀλεξανδρείας καὶ κριτῆς τῆς οἰκουμένης ἔχων καὶ τὴν γνώμην τοῦ Ἱεροσολύμων» (ἀρχιμ. Νικόδημος Παυλόπουλος, «Ἀρχεῖον παλαιῶν...», *Ἡ Λειμωνιάς ἔτος ε΄* (1976), φ. 6 (Ἰούνιος), σ. 2).

36. Σὲ τέσσερα ἀπὸ τὰ —σωζόμενα— γράμματα ἔχει ἤδη γίνει ἀναφορά: πρόκειται γιὰ τὰ σιγίλλια τοῦ Ἱερεμία Α΄ τοῦ Ἰουνίου 1527 (βλ. *ἐδῶ* σημ. 1), τοῦ Μαρτίου 1531 (βλ. *ἐδῶ* σημ.

τριαρχικό σταυροπήγιο. Γνωρίζουμε πώς την ιδιότητα αυτή είχε μόνο ἡ Μυρσινιώτισσα, ἐνῶ ἡ Λειμῶνος διατηροῦσε μιὰ ἰδιότυπη αὐτονομία, τόσο ἀπὸ τὸν πατριάρχη ὅσο καὶ ἀπὸ τὸν τοπικὸ μητροπολίτη. Ἐν κρίνει κανεὶς ἀπὸ τὴ μέριμνα ποὺ ἐπιδεικνύει ὁ κτήτορας γιὰ τὰ δύο μοναστήρια του, εἶναι προφανές ὅτι ἡ μονὴ Λειμῶνος σκόπιμα δὲν ἔγινε ἐξαρχῆς σταυροπήγιο καὶ ὅτι τὸ 1585 κρίθηκε ἀπαραίτητη ἡ ὑπαγωγή της στὸ Πατριαρχεῖο ἢ ἡ ἐπικύρωση τῶν δικαίων αὐτῶν, ποὺ πιθανῶς τῆς ἀπένειμε πατριαρχικὸ γράμμα ποὺ λανθάνει.³⁷

Ἐν τῷ 1585 συγκεκριμένοι λόγοι ἐπιβάλλουν τὴν ἀπόδοση σταυροπηγιακῶν δικαίων στὴ μονὴ Λειμῶνος (ἢ ἔστω τὴν ἐπιβεβαίωσή τους), προφανῶς αὐτὸ —ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μοναστικὴ ἀδελφότητα— εἶναι σὲ θέση νὰ τὸ γνωρίζει καὶ ὁ Σίλβεστρος Ἀλεξανδρείας, ὁ ὁποῖος ἔχει δεῖξει τόσο μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ δύο μοναστήρια ποὺ ἱδρυσε ὁ Ἰγνατίος Ἀγαλλιανός, ποὺ ὄχι μόνον τὰ ἔχει ἐπισκεφθεῖ δύο φορές (τὸ 1575 καὶ τὸ 1583/1584), ἀλλὰ ἐπιπλέον ἔχει ὑπογράψει ὀρισμένα παλαιότερα ἔγγραφα τους, ἔχει φροντίσει γιὰ τὴ

2), τοῦ Μαΐου 1540 (βλ. ἐδῶ σημ. 3) καὶ γιὰ τὸ γράμμα τοῦ Διονυσίου Β' τοῦ 1546 (βλ. ἐδῶ σημ. 11).

37. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ περιεχόμενο ὀθωμανικοῦ ἐγγράφου τοῦ ἱεροδικαστῆ Μολύβου ἀπὸ τὰ τέλη Δεκεμβρίου 1584-ἀρχὲς Ἰανουαρίου 1585 (ἀρχὲς Μουχαρέμ 993, κατὰ τὸν Καρυδῶνη, β. π., σ. 94-95, τοῦ ὁποῖου τὴν ἐκδοση χρησιμοποιοῦ, καθὼς ἀπὸ τὸ 1900 δὲν ἔχει πραγματοποιηθεῖ μιὰ ἄλλη πρὸ σύγχρονη ἐκδοση τῶν ὀθωμανικῶν ἐγγράφων ποὺ βρίσκονται στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς Λειμῶνος). Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὸν ἱεροδικαστῆ Μολύβου, οἱ ὀθωμανικὲς ἀρχὲς ἐνήγαγαν μοναχοὺς τῆς μονῆς Λειμῶνος, ζητώντας νὰ ἐπιδικασθεῖ ὑπὲρ τοῦ δημοσίου ἢ περιουσία τοῦ ἀποβιώσαντος μοναχοῦ Μεθοδίου, γιοῦ τοῦ μητροπολίτη, στὴν Κωνσταντινούπολη, ἐπειδὴ δὲν εἶχε κληρονόμους ποὺ δικαιούσαν νὰ λάβουν τὴν περιουσία του, μὲ τὸ αἰτιολογικὸ ὅτι οἱ ἐναγόμενοι τὴν ἰδιοποιοῦνται παράνομα. Οἱ ἐναγόμενοι μοναχοὶ ἀπάντησαν ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ρούχα του, ποὺ ἔμειναν στὴν Κωνσταντινούπολη, δὲν εἶχε ἄλλη περιουσία καὶ ὅτι τὴν περιουσία ποὺ διεκδικεῖ τὸ δημόσιο (δηλαδὴ χωράφια, ἀμπέλια, κήπους, μύλους κτλ.) τὴν ἐξαγόρασαν οἱ μοναχοὶ ἀντὶ 55.000 ἀσπρων ἀπὸ τὸν Ὄθωμανὸ διοικητικὸ ὑπάλληλο, σύμφωνα μὲ τὸν κτηματολογικὸ τίτλο ποὺ ἔχουν στὰ χέρια τους. Καθὼς δὲν ἀποδείχθηκε ὅτι ὁ Μεθόδιος εἶχε κτηματικὴ περιουσία, ἡ ἀγωγή κατὰ τῶν μοναχῶν ἀπορρίφθηκε. Τὸ ἔγγραφο αὐτὸ μαρτυρεῖ τὴν ἐπιβουλὴ κατὰ τῆς περιουσίας τῆς μονῆς Λειμῶνος ποὺ ἐκδηλώθηκε μετὰ τὸ θάνατο τοῦ μοναχοῦ Μεθοδίου, ὁ ὁποῖος λειτουργοῦσε ὡς συνεχιστὴς τοῦ ἔργου τοῦ πατέρα του καὶ κτήτορα τῶν δύο μοναστηριῶν, Ἰγνατίου Ἀγαλλιανοῦ. Ἡ ἐμφάνιση τούτης τῆς ἀπειλῆς θὰ μπορούσε νὰ ἀποτελεῖ τὴν ἀναγκαία καὶ ταυτόχρονα ἱκανὴ συνθήκη γιὰ τὴν ὑπαγωγή τῆς μονῆς Λειμῶνος στὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως —ἢ γιὰ τὴν ἐπιβεβαίωση αὐτῆς τῆς ὑπαγωγῆς— ποὺ, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, πραγματοποιεῖται μὲ τὸ σιγίλλιο τοῦ Φεβρουαρίου-Αὐγούστου τοῦ 1585.

σύνταξη του κτηματολογίου τους³⁸ και έχει εκδώσει σιγίλλια για να επιλύσει ζητήματα που είχαν προκύψει μεταξύ τους. Μάλιστα, ο Σίλβεστρος, κατά την πρώτη του επίσκεψη στη Λέσβο, το 1575, πραγματοποιεί και άνακομιδή των όστων του Ίγνατίου, όπως ο ίδιος όμολογεί το 1583/1584.³⁹ Μπορούμε λοιπόν να υποθέσουμε πως ο Σίλβεστρος, που βρίσκεται στην Κωνσταντινούπολη το αργότερο από το Φεβρουάριο του 1585, ζητά από τον Θεόληπτο (ό οποίος είναι λογικό να νιώθει εύγνωμοσύνη για το ρόλο που διαδραμάτισε ο Σίλβεστρος στην έκλογή του ως πατριάρχη) την άπονομή σταυροπηγιακών δικαίων στη μονή Λειμώνος (ή την επιβεβαίωσή τους) — κι αν δεν διατυπώνει ο ίδιος το αίτημα, αλλά αντιπροσωπεύει μοναχών από τη μονή Λειμώνος, το υποστηρίζει με τη φυσική του παρουσία. Παρουσιάζονται

38. Ο Καρυδώνης, *δ.π.*, σ. 174-183, δημοσιεύει το «Τοπολόγιον του πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Σιλβέστρου (1575)...» (όπως το χαρακτηρίζει στη σ. ι'): πρόκειται για το κτηματολόγιο των μονών Λειμώνος και Μυρσινιωτίσσης, το οποίο φέρει την επιγραφή «Σίλβεστρος ἑλέω Θεοῦ πάπας καὶ πατριάρχης τῆς μεγάλης πόλεως Ἀλεξανδρείας καὶ κριτῆς τῆς οἰκουμένης» καὶ ὑπογραφή τοῦ ἰδίου καὶ ξεκινᾶ με τὴ φράση: «Τοπολόγιον σὺν Θεῷ ἁγίῳ περιέχον», ἀλλὰ στερεῖται χρονολογικῆς ἔνδειξης. Ἐπιπλέον, ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ Καρυδώνη δὲν γίνεταί σαφές ἂν ὁ Σίλβεστρος ἔχει συντάξει ἢ ἀπλῶς ἐπικυρώσει τὸ κτηματολόγιο. Ὁ Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *δ.π.*, περιπλέκει τὸ ζήτημα: στή σ. 12 ἀναφέρει ὅτι ὁ Σίλβεστρος, κατὰ τὴ δευτέρα ἐπίσκεψή του στὶς μονές, τὸ 1584, «ἐπεμελήθη πρῶτον νὰ καταστρώσῃ ἀκριβῆς καὶ λεπτομερῆς τοπολόγιον τῶν τῆς μονῆς κτημάτων, ὅπερ σωζόμενον τὴν σήμερον τυγχάνει πολὺτιμον», ἐνῶ στή σ. 130, ἀρ. 3, περιγράφει τὸ τοπολόγιο ὡς μικρὸ τεῦχος ὀγδόου σχήματος, τὸ ὁποῖο «Ἐγγραφή ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ [τοῦ Ἰγνατίου Ἀγαλλιανοῦ] Μεθόδιου καὶ ἐπεκυρώθη ἰδιοχείρως ὑπὸ Σιλβέστρου πάπα καὶ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, κατὰ τὴν πρώτην διατριβὴν αὐτοῦ ἐν τῇ μονῇ (1575)». Εἶναι πιθανὸ ὁ συντάκτης τοῦ κτηματολογίου νὰ εἶναι ὁ Μεθόδιος, ἢ πάντως ἓνα μέλος τῆς μοναστικῆς ἀδελφότητος, καθὼς μέσα στὸ κείμενο χρησιμοποιεῖ κυρίως τὸ πρῶτο πληθυντικὸ πρόσωπο: «καθὼς γράφουν τὰ γοτζίτια μας... Ἐτι ἔχομεν... Ἐτι ἐπήραμε...» κ.ἄ. Ἐπίσης εἶναι ἀρκετὰ πιθανὸ ὁ Σίλβεστρος νὰ ὑποκίνησε τὴ σύνταξή του (καὶ στή συνέχεια νὰ τὸ ἐπικύρωσε) τὸ 1584: στὸ σιγίλλιο ποὺ ἐξέδωσε τὸ 1583/1584 γιὰ τὰ μοναστήρια (βλ. ἐδῶ σμμ. 14, Καρυδώνης, *δ.π.*, σ. 89), ὁ Σίλβεστρος ζητᾶ νὰ γίνῃ λεπτομερῆς καταγραφή τῶν πραγμάτων τῶν μοναστηριῶν. Ἡ ὀριστικὴ ταύτιση τοῦ συντάκτη τοῦ κτηματολογίου, ποὺ μόνο κατόπιν αὐτοψίας τοῦ κειμένου μπορεῖ νὰ ἐπιχειρηθεῖ, δὲν ἐντάσσεται στὸ ἀντικείμενο αὐτῆς τῆς μελέτης: τὸ γεγονός αὐτὸ δὲν μειώνει τὴν ἀξία τοῦ ἱστορικοῦ τεκμηρίου: πρόκειται γιὰ ἓνα ἀκόμα δείγμα τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ Σιλβέστρου γιὰ τὰ δύο μοναστήρια τῆς Λέσβου.

39. Στὰ σιγίλλια ποὺ ἐξέδωσε ὁ Σίλβεστρος τὸ 1583/1584, ἀναφέρει ὅτι: «αὐτοχείρως ἀνακομιδὴν ποιήσας εἰς τὸ ἑαυτοῦ λείψανον εὔρον αὐτὸ ὡς καὶ μεμαρτύρητο ὑπὸ πάντων τίμων» (βλ. ἐδῶ σμμ. 14, καὶ Καρυδώνης, *δ.π.*, σ. 88) καὶ «ἀνακομιδὴν ποιήσας οἰκειογείρως εἰς τὸ ἑαυτοῦ τίμον λείψανον εὔρον αὐτὸν μυροβλητοῦντα, ὡς καὶ τὰ ἔργα καὶ ὁ βίος ἐμαρτύρει» (βλ. ἐδῶ σμμ. 15, καὶ Καρυδώνης, *δ.π.*, σ. 91).

στὸν Θεολήπτο ὀρισμένα ἔγγραφα τῆς μονῆς Λειμῶνος ποὺ ἔχουν μεταφερθεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό· ὁ Σιλβέστρος ζητᾶ ἀπὸ τὸν Ἰωακείμ Ἀντιοχείας, ὁ ὁποῖος συμμετεῖχε καὶ στὴν καθαίρεση τοῦ Παχωμίου Πατέστου καὶ στὴν ἐκλογή τοῦ Θεολήπτου, νὰ υπογράψει κάποια ἀπὸ τὰ ἔγγραφα αὐτά, προκειμένου νὰ ἐνισχύσει τὸ κύρος τους, γιὰ ἄμεση ἢ γιὰ μελλοντικὴ χρῆση.

Τὸ σενάριο ὡς ἐδῶ φαίνεται ἀληθοφανές. Τὸ ἐρώτημα ποὺ ἀνακύπτει βέβαια εἶναι ἂν ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας ἀνταποκρίθηκε στὸ αἴτημα τοῦ Σιλβέστρου, κι ἂν ναί, ποιὰ ἔγγραφα υπέγραψε.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ πολὺτιμη βοήθεια θὰ μπορούσε νὰ προσφέρει ἡ σύγκριση τῶν ἔξι ὑπὸ ἐξέταση ὑπογραφῶν τοῦ (ἢ τῶν) Ἰωακείμ Ἀντιοχείας μὲ τὴν ἀντίστοιχη ὑπογραφή στὸ σιγίλλιο τοῦ Φεβρουαρίου-Αὐγούστου 1585: προέρχονται ὅλες ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι ἢ ἀπὸ διαφορετικά; Μέχρις ὅτου γίνεῖ δυνατὴ ἡ αὐτοψία τοῦ συνόλου τῶν πηγῶν, ὁ παράγοντας τύχη, δηλαδὴ τὸ γεγονός ὅτι ἔχουν δημοσιευθεῖ φωτογραφίες ἀπὸ τὰ πρωτότυπα δύο μόνο σιγιλίων —ἀπὸ τὰ τρία— τοῦ Ἱερεμία Α' (ἀπὸ τὸ Μάρτιο 1531, βλ. ἐδῶ Πανομοιότυπο 1, καὶ τὸ Μάιο 1540, Πανομοιότυπο 2), δύο σιγιλίων —ἀπὸ τὰ τρία— τοῦ Σιλβέστρου (ἀπὸ τὸ Φεβρουάριο 1575, Πανομοιότυπο 3, καὶ ἀπὸ τὸ 1583/1584, Πανομοιότυπο 4), καθὼς καὶ τοῦ σιγιλίου τοῦ Θεολήπτου Β' (ἀπὸ τὸ Φεβρουάριο-Αὐγούστο 1585, Πανομοιότυπο 5), θὰ ἐπιβάλλει τοὺς δικούς του —προσωρινούς ἔστω— περιορισμοὺς στὴν ἐξαγωγή συμπερασμάτων.

Ἐξετάζοντας τίς φωτογραφίες τῶν πρωτοτύπων τῶν πέντε παραπάνω σιγιλίων, ἐκεῖνο ποὺ φαίνεται μὲ τὴν πρώτη ματιὰ εἶναι πὼς ἐνῶ οἱ ὑπογραφές τοῦ Ἀντιοχείας Ἰωακείμ στὰ δύο σιγίλλια τοῦ Ἱερεμία Α' καὶ στὰ δύο σιγίλλια τοῦ Σιλβέστρου προέρχονται ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι, δὲν ἰσχύει τὸ ἴδιο γιὰ τὴν πέμπτη, ἐκείνη ποὺ βρίσκεται στὸ σιγίλλιο τοῦ Θεολήπτου Β'· μὲ ἄλλα λόγια, ὁ Ἰωακείμ Ἀντιοχείας ποὺ τὸ 1585 βρισκόταν στὴν Κωνσταντινούπολη δὲν ἦταν ἐκεῖνος ποὺ υπέγραψε τὰ σιγίλλια τοῦ Μαρτίου 1531, τοῦ Μαΐου 1540, τοῦ Φεβρουαρίου 1575 καὶ τοῦ 1583/1584.

Τὸ πολὺ βολικὸ, πράγματι, σενάριο ποὺ λίγο πρὶν πλέχθηκε κλονίζεται, ὡς πρὸς τὸ ἕνα τουλάχιστον σκέλος του: τὸ νῆμα ποὺ ξετυλίχθηκε ἀπὸ τὴν ἀναζήτησι κάποιου εἶδους συνάφειας μεταξὺ ἐνὸς ἢ περισσότερων πατριαρχῶν Ἀντιοχείας μὲ τὸ ὄνομα Ἰωακείμ καὶ τοῦ Σιλβέστρου Ἀλεξανδρείας, ποὺ θὰ δικαιολογοῦσε τίς ἀντίστοιχες ὑπογραφές στὰ ἔξι ἔγγραφα τῶν μονῶν τῆς Λέσβου, μοιάζει νὰ μὴν ὀδηγεῖ πουθενὰ πρὸς τὸ παρόν.

Ἡ ὑπογραφή, ὡστόσο, ἐνὸς Ἰωακείμ Ἀντιοχείας σὲ ἓνα ἄλλο ἔγγραφο τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, στὸ συνοδικὸ τόμο τοῦ Μαΐου 1590 τοῦ Ἱερεμίας Β', φωτίζει μὲ τρόπο διαφορητικὸ τὰ ὑπάρχοντα δεδομένα. Πρόκειται γιὰ τὸ συνοδικὸ τόμο ποὺ ἀναγνωρίζει τὴν ἴδρουση ἐνὸς πέμπτου ὀρθόδοξου πατριαρχείου, τοῦ Πατριαρχείου Μόσχας, καὶ ἐπικυρώνει τὴν ἐκλογή τοῦ μέχρι τότε μητροπολίτη Μόσχας Ἰὼβ ὡς πατριάρχη. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ἱερεμίας Β', τὸ ἔγγραφο ὑπογράφουν καὶ ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας Ἰωακείμ, ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος καὶ μέλη τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως.⁴⁰ Τὸ νέο στοιχεῖο ποὺ προσφέρει ὁ συνοδικὸς τόμος τοῦ Μαΐου 1590 στὸ ὑπὸ ἐξέταση ζήτημα εἶναι τὸ ἐξής: ἡ ὑπογραφή τοῦ Ἰωακείμ Ἀντιοχείας στὸ γράμμα τοῦ Μαΐου 1590 (βλ. ἐδῶ Πανομοιότυπο 6) εἶναι ἴδια μὲ αὐτὴν ποὺ ὑπάρχει στὰ σιγίλλια τοῦ Μαρτίου 1531 καὶ τοῦ Μαΐου 1540 τοῦ Ἱερεμίας Α', καὶ στὰ σιγίλλια τοῦ Φεβρουαρίου 1575 καὶ τοῦ 1583/1584 τοῦ Σιλβέστρου· δηλαδὴ, ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας Ἰωακείμ ποὺ τὸ Μάιο τοῦ 1590 βρίσκεται στὴν Κωνσταντινούπολη ταυτίζεται μὲ αὐτὸν ποὺ ὑπέγραψε καὶ τὰ τέσσερα αὐτὰ σιγίλλια.

Ὅπως ἀναφέρθηκε ἤδη, οἱ μελετητὲς δὲν συμφωνοῦν γιὰ τὸ ἂν ὑπῆρχε ἢ ὄχι πατριάρχης Ἀντιοχείας Ἰωακείμ κατὰ τὸ 1531 καὶ τὸ 1540 (οὔτε κατὰ τὸ 1527)· καὶ ἂν ὑπῆρχε, μοιάζει δύσκολο τὸ ἴδιο πρόσωπο νὰ κατεῖχε τὸν πατριαρχικὸ θρόνο γιὰ πενήντα ἐννιά (ἢ γιὰ πενήντα) συνεχόμενα χρόνια. Ἐπαληθεύεται λοιπὸν κατὰ τὸ ἓνα τῆς σκέλος ἡ ὑπόθεση ποὺ διατυπώθηκε νωρίτερα, ὅτι πατριάρχης Ἀντιοχείας μὲ τὸ ὄνομα Ἰωακείμ ὑπέγραψε ἐκ τῶν ὑστέρων γράμματα τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ Σιλβέστρου Ἀλεξανδρείας μὲ ἀντικείμενο τὶς μονὲς τῆς Λέσβου, πρακτικὴ ποὺ ἐφήρμοσε καὶ ὁ Σιλβέστρος. Ἐκεῖνο ποὺ μένει νὰ διαλευκανθεῖ εἶναι ἡ τοπικῆς ἢ ἄλλης φύσεως συνάφεια μεταξὺ Σιλβέστρου καὶ Ἰωακείμ, ποὺ θὰ συνέδεε τὸν Ἰωακείμ μὲ τὰ ἕξι ἔγγραφα τῶν μοναστηριῶν τῆς Λέσβου.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ πὼς στὴ Σύνοδο τοῦ Μαΐου 1590 δὲν παρευρίσκεται πατριάρχης Ἀλεξανδρείας· ὁ Σιλβέστρος ἔχει ἀποβιώ-

40. Τὸ κείμενο τοῦ ἔγγραφου δημοσιεύει ὁ W. Regel, *Analecta Byzantino-Russica*, Πετρούπολη 1891, σ. 85-91 (καὶ πανομοιότυπο τοῦ τμήματος τοῦ ἔγγραφου ποὺ περιέχει τὶς ὑπογραφὲς καὶ τὴν πατριαρχικὴ βούλλα στὴν Tabula IV) ἀπὸ τὸ πρωτότυπο, ποὺ σώζεται στὸ Ρωσικὸ Κρατικὸ Ἀρχεῖο Παλαιῶν Ἐγγράφων τῆς Μόσχας (RGADA, φ. 52, ο.λ. 2, no 5). Ἐσ σημειωθεῖ ὅτι ἡ ὑπογραφή τοῦ Ἰωακείμ Ἀντιοχείας δὲν περιλαμβάνεται σ' ἐκεῖνες ποὺ ὁ Boris Fonkič, *Grečeskije gramoty sovetских hranilich, Problemy paleografii i codicologii v SSSR*, Μόσχα 1974, passim, ἀπέδειξε πὼς εἶναι πλαστές.

σει,⁴¹ ἐνῶ ὁ διάδοχός του Μελέτιος Πηγᾶς δὲν ἔχει ἀνέλθει ἀκόμα στὸν πατριαρχικὸ θρόνο.⁴²

Κι ἐνῶ ὁ Σίλβεστρος, ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς δύο πρωταγωνιστὲς τῆς ὑπόθεσης τῶν ὑπογραφῶν, τὸ Μάιο τοῦ 1590 ἔχει ἀποχωρήσει ἀπὸ τὰ ἐγκόσμια, ὁ ἐντοπισμὸς τῆς ταυτότητάς τοῦ συμπρωταγωνιστῆ του (ἢ ἔστω ἐνὸς ἀπὸ αὐτούς), δηλαδὴ τοῦ Ἰωακείμ Ἀντιοχείας ποὺ ὑπογράφει τὰ σιγίλλια τοῦ Μαρτίου 1531, τοῦ Μαΐου 1540, τοῦ Φεβρουαρίου 1575, τοῦ 1583/1584 καὶ τὸ συνοδικὸ τόμο τοῦ 1590, δημιουργεῖ ἕναν ἀκόμα γρίφο.

Εἶδαμε παραπάνω ὅτι οἱ μελετητὲς συμφωνοῦν πῶς πατριάρχης Ἀντιοχείας κατὰ τὰ ἔτη 1585 καὶ 1590 εἶναι τὸ ἴδιο πρόσωπο: ὁ Ἰωακείμ Ε΄ Daou (ἀντιπατριάρχης) (πρὶν ἀπὸ τὶς 25 Μαΐου 1581-7/17 Ὀκτωβρίου

41. Ὁ Σίλβεστρος πιθανῶς ἀπεβίωσε στὶς 19 ἢ 20 Φεβρουαρίου τοῦ 1590: ὁ Μαζαράκης, *ὁ.π.*, σ. 128, δημοσιεύει: α) Σημείωμα ποὺ βρίσκεται «ἐν τῷ ἐξωφύλλῳ» τοῦ κώδικα Ο΄-396 τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας (βλ. ἐδῶ σημ. 4), ὅπου ἀναφέρονται μεταξὺ ἄλλων τὰ ἐξῆς: «Ἐκοιμήθη ὁ μακαρίτης κύριος Σίλβεστρος... ἐπὶ ἔτους ζστη'... ἐν μηνί Φεβρουαρίῳ η'... τοῦ ἐν Ἀγίοις Πατρὸς ἡμῶν Λέοντος Ἐπισκόπου Κατάνης, ἐν τῇ νήσῳ τῆς Ρόδου εἰς τὸ χωρίον λεγόμενον Λίνδο...». Τὸ ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἔτος «ζστη'» ὁ Μαζαράκης τὸ ἀποδίδει «δηλ. 1590»· τὸ ἴδιο σημεῖωμα ὁ Μοσχονάς, *ὁ.π.*, σ. 221, τὸ δημοσιεύει ἀπὸ τὸν κώδικα 232 (106), μὲ χρονολογία «ζζη (=1590) ἐν μηνί Φεβρουαρίῳ κ'». β) Σημείωμα τοῦ Μελετίου Πηγᾶ «ἐν τῷ Κώδικι Α΄ τῶν Γάμων (σελ. 747)» (κώδικας 4α Ἀρχείου Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας): «Ἐκοιμήθη δὲ ἐν Λίνδῳ μακαρίτης κύρ Σίλβεστρος ιθ' Φεβρουαρίου ἐν βαθεῖ τῷ γήρῳ καὶ καλῷ, πορόντων [sic] ἡμῶν καὶ φιλοστόργως τὰ τὴν κηδεῖαν ἀφοσιωσάμενος. Ἐχειροτονήθη δὲ ἐν Αὐγούστῳ ε'... τὴν δὲ χειροτονίαν ὁ μακαρίτης κύρ Ἰωακείμ Ἀντιοχείας μετὰ τῶν λοιπῶν Ἀρχιερέων τετέλεκε». Τὴν ἴδια ἀποψη υἱοθετεῖ καὶ ὁ Τωμαδάκης, *ὁ.π.*, σ. 24, ὁ ὁποῖος ἀναδημοσιεύει τὰ δύο παραπάνω σημειώματα, ἐκεῖνο τοῦ κώδικα 232 (106) ἀπὸ τὸν Μοσχονά κι ἐκεῖνο τοῦ κώδικα Γάμων Α΄ ἀπὸ τὸν Μαζαράκη. Ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας...*, σ. 638, ἀναφέρει ὅτι ὁ Σίλβεστρος ἀπεβίωσε τὸν Ἰούλιο τοῦ 1590.

42. Ὁ Μελέτιος, σὲ ἀχρονολόγητη ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν πατριάρχη Ἀντιοχείας Ἰωακείμ, ἀναφέρει ὅτι ὁ Σίλβεστρος τὸν κάλεσε στὴ Ρόδο γιὰ νὰ τὸν χειροτονήσει πατριάρχη Ἀλεξανδρείας· ὁ ἴδιος δέχθηκε νὰ γίνῃ πατριάρχης μὲ τὸν ὄρο νὰ τὸν χειροτονήσουν οἱ «ἄμοροι» ἀρχιερεῖς τῆς Ἀνατολῆς, δηλαδὴ ὁ Ἀντιοχείας καὶ ὁ Ἱεροσολύμων (βλ. ἔκδοσι τῆς ἐπιστολῆς ΙΗ΄ ἀπὸ τὸν Μεθόδιο Γ. Φούγια, μητρ. Πισιδίας, πρώην ἀρχπ. Θυατείρων καὶ Μεγάλης Βρετανίας, *Ἐπιστολαὶ Μελετίου Πηγᾶ, πάπα καὶ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, 1590-1601, ἐκδιδόμεναι ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 296 χειρογράφου τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας*, Ἀθήνα 1976 (ἀνατύπ. 1998), σ. 49-51, καὶ εἰδικότερα σ. 49). Πραγματικά, ὁ Μελέτιος ἀνῆλθε στὸν πατριαρχικὸ θρόνο τὸν Αὐγούστο τοῦ 1590 (βλ. ἐδῶ σημ. 41)· τὸν χειροτόνησε ὁ Ἰωακείμ Ἀντιοχείας: «ἐλθὼν ὁ Παναγιώτατος Ἀντιοχείας δεῦρο εἰς Αἴγυπτον μετὰ καὶ ἄλλων ἀρχιερέων ἐχειροτόνησεν ἡμᾶς» (Μεθόδιος Φούγιας, *ὁ.π.*, σ. 59, ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ ΚΔ΄ τοῦ χφ 296 τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας· βλ. καὶ Τωμαδάκης, *ὁ.π.*, σ. 19-20).

1592) κατὰ τοὺς Karalevskij, Χρυσόστομο Παπαδόπουλο καὶ Γ. Κονιδάρη, ὁ Ἰωακείμ Daou (1580-Ὀκτώβριος 1592) κατὰ τὸν Fedalto. Ὅμως, ἀπὸ τῆ συγκριτικῆ ἐξέταση τῶν ἑξὶ ὑπογραφῶν πατριάρχῃ Ἀντιοχείας μὲ τὸ ὄνομα Ἰωακείμ πού ἔχουν ὡς τώρα ἐντοπιστεῖ στὰ πατριαρχικὰ γράμματα

α) τοῦ Μαρτίου 1531 τοῦ Ἰερεμία Α΄,

β) τοῦ Μαΐου 1540 τοῦ ἰδίου,

γ) τοῦ Φεβρουαρίου 1575 τοῦ Σιλβέστρου,

δ) τοῦ 1583/1584 τοῦ ἰδίου,

ε) τοῦ Φεβρουαρίου-Αὐγούστου 1585 τοῦ Θεολήπτου Β΄ καὶ

ς) τοῦ Μαΐου 1590 τοῦ Ἰερεμία Β΄,

προέκυψε ὅτι οἱ ὑπογραφές τοῦ 1531, τοῦ 1540, τοῦ 1575, τοῦ 1583/1584 καὶ τοῦ 1590 προέρχονται ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι καὶ αὐτὴ τοῦ 1585 ἀπὸ ἄλλο. Μὲ ἄλλα λόγια, ἀποδεικνύεται πὼς ὁ Ἰωακείμ Ἀντιοχείας τοῦ Φεβρουαρίου-Αὐγούστου 1585 δὲν ταυτίζεται μὲ τὸν Ἰωακείμ Ἀντιοχείας τοῦ Μαΐου 1590: εἶναι ξεκάθαρο πὼς πρόκειται γιὰ δύο διαφορετικὰ πρόσωπα.

Αὐτὸ σημαίνει πὼς ὁ Ἰωακείμ πού ἐντοπίστηκε ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1585 ὡς τὸ Μάιο τοῦ 1586 στὸ Λβὸφ καὶ στὴ συνέχεια στὴ Μόσχα ταυτίζεται ἢ μὲ τὸν Ἰωακείμ πού τὸ Φεβρουάριο-Αὐγούστο τοῦ 1585 ὑπέγραψε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ σιγίλλιο τοῦ Θεολήπτου ἢ μὲ τὸν Ἰωακείμ πού τὸ Μάιο τοῦ 1590 ὑπέγραψε, καὶ πάλι στὴν Κωνσταντινούπολη, τὸ συνοδικὸ τόμο τοῦ Ἰερεμία Β΄ γιὰ τὸ Πατριαρχεῖο Μόσχας. Σὲ μιὰ ἀπόπειρα ὑποθετικοῦ ἐντοπισμοῦ τῆς παρουσίας τοῦ Ἰωακείμ Ἀντιοχείας τοῦ Μαΐου 1590, *terminus post quem* θὰ ἦταν λοιπὸν τὸ χρονικὸ διάστημα Φεβρουαρίου-Αὐγούστου 1585· *terminus ante quem* θὰ μπορούσε νὰ ἀποτελεῖ ὁ Ἀπρίλιος τοῦ 1594, κατὰ τὸν ὁποῖο ἕνας πατριάρχῃς Ἀντιοχείας Ἰωακείμ «ἀπολύει» συνοδικὸ γράμμα πρὸς τὸν τσάρο Θεόδωρο.⁴³ Προφανῶς πρόκειται γιὰ τὸν

43. Ὁ Regel, ὁ.π., σ. xcviiii καὶ xcix ἀναφέρει πὼς τὸ 1586 ὁ πατριάρχῃς Ἀντιοχείας Ἰωακείμ ς΄ πῆγε στὴ Μόσχα γιὰ νὰ ζητήσει ἐπιχορηγήσεις καὶ πὼς ὁ ἴδιος Ἰωακείμ ὑπέγραψε τὸ συνοδικὸ τόμο τοῦ Μαΐου 1590. Ἐπίσης ὁ ἴδιος ὑποστηρίζει (σ. c) ὅτι ὁ Ἰωακείμ ς΄ ἀπεβίωσε λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ Φεβρουάριο 1593, γι' αὐτὸ στὴ Σύνοδο πού συγκλήθηκε τότε στὴν Κωνσταντινούπολη — μὲ θέμα, μεταξὺ ἄλλων, τὸ Πατριαρχεῖο Μόσχας— ὁ Μελέτιος Ἀλεξανδρείας ἐκπροσωπεῖ καὶ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας. Πραγματικὰ, στὴ συνοδικὴ πράξη πού ἐκδόθηκε στὶς 12 Φεβρουαρίου 1593, ὁ Μελέτιος ὑπογράφει ὡς ἐξῆς: «Μελέτιος ἐλέω Θεοῦ... ἔχων καὶ τὴν γνώμην τοῦ παναγιωτάτου Ἀντιοχείας κυροῦ Ἰωακείμ, καὶ πάσης Ἀνατολῆς» (ἐκδοση τοῦ κειμένου τῆς συνοδικῆς πράξης, μεταξὺ ἄλλων, ἀπὸ τὸν Boris Fonkič, *Grečeskie rukopisi i dokumenti v Rossii v XIV-nachale XVIII v.*, Μόσχα 2003, σ. 391-399, καὶ εἰδικότερα σ. 397)· δὲν εἶναι πάντως γνωστὸ ἂν ὁ Ἰωακείμ πού ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τὸν Μελέτιο Ἀλεξανδρείας τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1593 εἶναι ὁ ς΄, πού κατὰ τὸν

επόμενο Ἰωακείμ, καθὼς δὲν τὸν ἀντιδιαστέλλει μόνο ὁ Regel, ὁ ἐκδότης τοῦ γράμματος αὐτοῦ ὅπως καὶ τοῦ τόμου τοῦ Μαΐου 1590, ἀπὸ τὸν Ἰωακείμ τοῦ 1590, ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Μελέτιος Πηγᾶς, ὁ ὁποῖος σὲ ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν «ὄμορο» πατριάρχη τῆς Ἀνατολῆς, τοῦ 1594/1595, ἀναφέρει τὰ ἑξῆς: «γράφω δὴ καὶ πρὸς τὴν σὴν Παναγιόττητα ἑλληγνιστί, καθὼς καὶ πρὸς μακαρίτην τὸν πρώην κύρ Ἰωακείμ».⁴⁴

Στὸ σημεῖο αὐτό, ὅμως, χρειάζεται νὰ σταθοῦμε· ὁ Μελέτιος Πηγᾶς εἶχε ἐπικοινωνία μὲ τὸν «πρώην κύρ Ἰωακείμ» Ἀντιοχείας στὰ ἑλληνικά, προφανῶς, δηλαδὴ, μὲ τὸν Ἰωακείμ τοῦ 1590, ὁ ὁποῖος μᾶλλον εἶναι τὸ ἴδιο πρόσωπο μὲ τὸν Ἰωακείμ Ἀντιοχείας ποὺ χειροτόνησε τὸν Μελέτιο πατριάρχη Ἀλεξανδρείας, τὸν Αὐγούστο τοῦ 1590.⁴⁵ Ἀποκαλύπτεται λοιπὸν ἐδῶ ἓνα σημεῖο ἐπαφῆς μεταξὺ τοῦ διαδόχου τοῦ Σιλβέστρου στὸν πατριαρχικὸ θρόνο Ἀλεξανδρείας, τοῦ Μελετίου Πηγᾶ, καὶ τοῦ πατριάρχη Ἀντιοχείας Ἰωακείμ ποῦ —ὅπως διαπιστώθηκε— ὑπέγραψε τὰ τέσσερα ἀπὸ τὰ ἑξὶ ὑπὸ ἐξέταση σιγίλλια. Κι ἐνῶ ἐνδείξεις γιὰ ὁποιαδήποτε σχέση τοῦ συγκεκριμένου Ἰωακείμ μὲ τὸν Σιλβέστρο πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ δεύτερου, τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1590, δὲν ὑπάρχουν πρὸς τὸ παρόν, ἡ βεβαιωμένη ἐπικοινωνία του μὲ τὸν Μελέτιο μπορεῖ νὰ ἀποκαθιστᾷ τὸν κρίκο ποῦ ἀναζητοῦμε, ἐκεῖνον ποῦ συνδέει τὸν Ἰωακείμ μὲ τὰ ἑξὶ ἔγγραφα τῶν μονῶν τῆς Λέσβου. Αὐτὰ ὡς πρὸς τὸ «γιατί» τῶν ὑπογραφῶν, ἀλλὰ ὄχι ἀκόμα ὡς πρὸς τὸ «πότε» καὶ τὸ «ποῦ».

Πρὶν τοποθετήσω μιὰ ἄνω τελεία στὴν κοπιαστικὴ καὶ ἄχαρη ἰχνηλασία τῶν πατριαρχῶν Ἀντιοχείας μὲ τὸ ὄνομα Ἰωακείμ, ὑπενθυμίζω τὸν Ἰωακείμ Ἀντιοχείας ποῦ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1575 ὑπέγραψε συνοδικὸ γράμμα τοῦ Ἱερεμῖα Β΄.⁴⁶ καμία σχέση μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Σιλβέστρου ἢ τῶν μονῶν τῆς Λέσβου δὲν ἐντοπίστηκε. Ἡ μόνη ἀφορμὴ γιὰ τὴν ἀναφορὰ στὸ

Regel ἔχει μὲν ἀποβιώσει, ἢ ὁ (σύμφωνα μὲ τὸν ἴδιο μελετητὴ) Ζ΄, ὁ ὁποῖος τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1594 ἐκδίδει συνοδικὸ γράμμα πρὸς τὸν τσάρο Θεόδωρο (ὁ Regel, ὁ.π., σ. cvii-cviii, 116-119, προφανῶς ἦταν σὲ θέση νὰ γνωρίζει ὅτι πρόκειται γιὰ δύο διαφορετικὰ πρόσωπα, χάρη στίς ὑπογραφές στὸ συνοδικὸ τόμο τοῦ 1590, βλ. ἐδῶ σημ. 40, καὶ στὸ γράμμα τοῦ Ἀπριλίου 1594).

44. Μεθόδιος Φούγιας, ὁ.π., σ. 107 (ἐπιστολὴ ΠΒ΄ πρὸς τὸν Ἰωακείμ Ἀντιοχείας τοῦ χφ 296 τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας)· σὲ ἄλλη μιὰ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν ἴδιο, ὁ Μελέτιος Πηγᾶς ἀπολογεῖται γιὰ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν μπόρεσε νὰ τοῦ γράψῃ στὰ ἀραβικά (στὸ ἴδιο, σ. 121-122, ἐπιστολὴ ΨΖ΄ ἀπὸ τὸ ἴδιο χφ).

45. Βλ. ἐδῶ σημ. 41 καὶ 42.

46. Βλ. ἐδῶ σ. 70-71 καὶ σημ. 24.

πρόσωπό του στην παρούσα μελέτη στάθηκε ή παρουσία του στην Κωνσταντινούπολη τὸν Ἰούλιο τοῦ 1575, ἡ ὁποία τεκμαίρεται ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τῆς ὑπογραφῆς του στὸ γράμμα αὐτό. Νὰ ταυτίζεται ἄραγε τοῦτος ὁ Ἰωακεῖμ μὲ ἐκεῖνον τοῦ 1585, μὲ ἐκεῖνον τοῦ 1590 ἢ μὲ κάποιον ἄλλο; Ἀλλὰ μποροῦμε, ἄραγε, νὰ ἀποκλείσουμε τὸ ἐνδεχόμενον καὶ αὐτὴ ἡ ὑπογραφή νὰ τέθηκε ἀργότερα, καὶ ὄχι τὴ χρονικὴ στιγμή πού συντάχθηκε τὸ συνοδικὸ γράμμα; Ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια μοιάζει νὰ μᾶς κλείνει τὸ μάτι πίσω ἀπὸ τὰ ὀνόματα, τοὺς τίτλους καὶ τὶς χρονολογίες.

Συνοψίζω. Δύο ὀρθόδοξοι ἀρχιερεῖς πού τὸν 16ο αἰῶνα κατέχουν πατριαρχικὸ θρόνον τῆς Ἀνατολῆς, ὁ Σίλβεστρος Ἀλεξανδρείας καὶ ὁ Ἰωακεῖμ Ἀντιοχείας, ἐντοπίζονται νὰ θέτουν τὴν ὑπογραφή τους σὲ ἔγγραφα τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως πολὺ προγενέστερα τῆς ἀρχιερατείας τους, πού ἀφοροῦν τὶς μονές Λειμῶνος καὶ Μυρσινιωτίσσης στὴ Λέσβο. Τρία εἶναι τὰ σιγίλλια τοῦ πατριάρχου Ἱερεμῖα Α' πού ὑπέγραψε ἐκ τῶν ὑστέρων ὁ Σίλβεστρος (τοῦ Ἰουνίου 1527, τοῦ Μαρτίου 1531 καὶ τοῦ Μαΐου 1540), καὶ ἀπὸ αὐτὰ τὰ δύο (ἐκεῖνα τοῦ Μαρτίου 1531 καὶ τοῦ Μαΐου 1540) τὰ ὑπέγραψε ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ ὁ Ἰωακεῖμ. Ἐπιπλέον, ὁ ἴδιος Ἰωακεῖμ ὑπογράφει καὶ δύο σιγίλλια πού ὁ Σίλβεστρος ἔχει ἐκδώσει γιὰ τὰ ἴδια μοναστήρια.⁴⁷

Σὲ τί ἀποσκοπεῖ ἡ πρακτικὴ αὐτὴ τῶν δύο πατριαρχῶν; Ὅπως εἶναι γνωστὸ, τὰ γράμματα πού ἐκδίδονται ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως γιὰ μοναστήρια ἀποτελοῦν ἐπίσημα ἔγγραφα πού περιγράφουν τὸ καθεστῶς ὑπαγωγῆς τους (στὸν τοπικὸ ἀρχιερέα ἢ στὸν πατριάρχη ἂν πρόκειται γιὰ σταυροπήγια), τοὺς ἀπονέμουν ἢ ἐπιβεβαιώνουν προνόμια, διασαφηνίζουν τοὺς κανόνες λειτουργίας τους, ἐπιλύουν σύγχρονα ζητήματα πού τὰ ἀπασχολοῦν κ.ἄ. Τὰ ἔγγραφα αὐτὰ ἀποτυπώνουν τὸ «νομικὸ» πλαίσιο πού ρυθμίζει τὴ λειτουργία τοῦ κάθε μοναστηριοῦ καὶ συνιστοῦν τὴ νομιμοποιητικὴ βάση στὴν ὁποία ἀνατρέχουν οἱ μεταγενέστεροι πατριάρχες, ὅταν καλοῦνται νὰ κατοχυρώσουν ἢ νὰ ἐπιφέρουν τροποποιήσεις στὸ status quo. Ἐτσι λοιπὸν ὅταν ἓνας πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἐκδίδει ἓνα νέο πατριαρχικὸ γράμμα γιὰ ἓνα μοναστήρι, μνημονεύει τὰ συναφῆ γράμ-

47. Δύο εἶναι οἱ ὑπογραφές τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας Ἰωακεῖμ πού δὲν εἶναι δυνατὸ αὐτὴ τὴ στιγμή —μέχρι νὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ αὐτοψία τους— νὰ ἀποδοθοῦν στὸν Ἰωακεῖμ τοῦ 1590 (ἂν καὶ φαίνεται ἀρκετὰ πιθανό): ἐκείνη πού ὑπάρχει στὸ σιγίλλιο τοῦ Ἰουνίου 1527 τοῦ Ἱερεμῖα Α', καὶ ἐκείνη στὸ σιγίλλιο τοῦ Ἀπριλίου 1584 τοῦ Σιλβέστρου.

ματα τῶν προκατόχων του στὸν πατριαρχικὸ θρόνον. Τὸ κύρος τῶν μνημονεύμενων προγενέστερων πατριαρχικῶν γραμμάτων ἀυξάνεται καὶ ἡ ἐμβεβελία τους διευρύνεται ὅταν αὐτὰ ἔχουν ἐκδοθεῖ μετὰ τὴν σύμφωνη γνώμη καὶ φέρουν τὴν ὑπογραφή καὶ ἄλλων ὀρθόδοξων πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς (ἡ παρουσία τῶν ὁποίων στὴ συνεδρίαση τῆς Ἱερᾶς Συνόδου συνήθως ἐπισημαίνεται στὸ κείμενο τοῦ γράμματος). Ὁ ἀπόηχος αὐτῆς τῆς πραγματικότητος διατρέχει τοὺς αἰῶνες:

α) 1605, Νοέμβριος: ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ραφαὴλ Β', σὲ σιγίλλιο γιὰ τίς μονὲς Ταξιαρχῶν Λειμῶνος καὶ Ἀγίου Γεωργίου Παρασιγίου, ἀναφέρει πὼς εἶδε σιγίλλιο τοῦ πατριάρχου Ἱερεμία «τοῦ Γέροντος, ὄντων ἐν αὐτῷ ὑπογεγραμμένων καὶ τῶν μακαρίων δύο πατριαρχῶν, τοῦ τε Ἀλεξανδρείας κυρίου Σιλβέστρου καὶ τοῦ Ἀντιοχείας κυρίου Ἰωακείμ».⁴⁸

β) 1652, Φεβρουάριος: τὰ ἴδια ἐπαναλαμβάνει ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἰωαννίκιος Β', σὲ σιγίλλιο ποὺ ἐκδίδεται καὶ πάλι γιὰ τίς μονὲς Ταξιαρχῶν Λειμῶνος καὶ Ἀγίου Γεωργίου Παρασιγίου.⁴⁹

γ) 1797, Σεπτέμβριος: ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριος Ε', σὲ σιγίλλιο γιὰ τὴν μονὴ τῆς Ἀγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολύτριάς, ἀφοῦ ἔχει ἀναφερθεῖ σὲ γράμματα προγενέστερων πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως γιὰ τὸ μοναστήρι, ἀναφέρει τὰ ἑξῆς: «συναίνεσι καὶ καταγραφαῖς καὶ ὑποσημειώσεσι τῶν κατὰ καιροὺς παρευρεθέντων μακαριωτάτων Πατριαρχῶν τῆς τε μεγαλοπόλεως Ἀλεξανδρείας κύρ Μελετίου, καὶ κύρ Συλβέστρου, καὶ τῶν Ἱεροσολύμων κύρ Θεοφάνους»⁵⁰ κ.ἄ.

48. Βλ. ἐκδόση τοῦ κειμένου τοῦ σιγιλλίου (ἀπὸ τὸ πρωτότυπο, ποὺ βρίσκεται στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς Λειμῶνος μετὰ ἀριθμὸ 18, βλ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *δ.π.*, σ. 173) ἀπὸ Ἀνώνυμο, «Ἐγγραφα Ἱ. Μονῆς...», *ΔΙΜΜ* ἔτος ΙΑ' (1939), ἀρ. 3 (Μάιος-Ἰούνιος), Παράρτημα, σ. 57-60, καὶ εἰδικότερα σ. 58 (στὴ σ. 59 βλ. φωτογραφία τοῦ ἐγγράφου) καὶ ἀπὸ τὸν ἀρχιμ. Νικόδημο Παυλόπουλο, «Ἀρχεῖον παλαιόν...», *Ἡ Λειμωνιάς* ἔτος ε' (1976), φ. 8 (Αὐγούστος), σ. 2-3 καὶ φ. 9 (Σεπτέμβριος), σ. 1-2· καὶ οἱ δύο, ὅπως καὶ ὁ Καρυδῶνης, *δ.π.*, σ. 102-103, ὁ ὁποῖος τὸ ἀναφέρει, ἀποδίδουν τὸ Νοέμβριο τοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἱερῶς μετὰ τὸ Νοέμβριο τοῦ 1606, ἐνῶ πρόκειται γιὰ τὸ 1605.

49. Τὸ σιγίλλιο δημοσιεύει (ἀπὸ τὸ πρωτότυπο, ποὺ βρίσκεται στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς Λειμῶνος μετὰ ἀριθμὸ 27, βλ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *δ.π.*, σ. 174) ὁ ἀρχιμ. Νικόδημος Παυλόπουλος, «Ἀρχεῖον παλαιόν...», *Ἡ Λειμωνιάς* ἔτος ε' (1976), φ. 11 (Νοέμβριος), σ. 1-3 (τὸ ὄνομα τοῦ πατριάρχου ἔχει μεταγραφῆ ὡς Ἰωάννης· πρόκειται γιὰ τὸν Ἰωαννίκιο Β'). Βλ. καὶ Καρυδῶνης, *δ.π.*, σ. 107.

50. Τὸ κείμενο τοῦ σιγιλλίου δημοσιεύει ὁ Σωφρόνιος πρῶτην Λεοντοπόλεως, «Ἡ Ἱερὰ μονὴ τῆς Ἀγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολύτριάς», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 4 (1920), 257-261, καὶ εἰδικότερα σ. 259 (τὸ πρωτότυπο κατὰ τὸν Π. Ν. Παπαγεωργίου, «Ἐκδρομῆς

Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ σκοπιμότητα ἐξυπηρετεῖ ἡ πράξις τοῦ Σιλβέστρου καὶ τοῦ Ἰωακείμ. Ὅσο γιὰ τὸ κίνητρό τους, τοῦ μὲν Σιλβέστρου εἶναι διαφανές: πρόκειται γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν εὐρυθμὴ λειτουργία τῶν δύο μοναστηριῶν καὶ γιὰ τὴ διατήρησις τῆς περιουσίας τους, τὸ ὅποιο ἐκδηλώ-

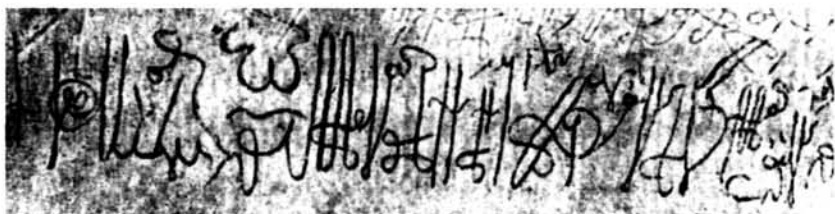
1. Σιγίλλιο τοῦ Μαρτίου 1531, τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἰερεμία Α΄

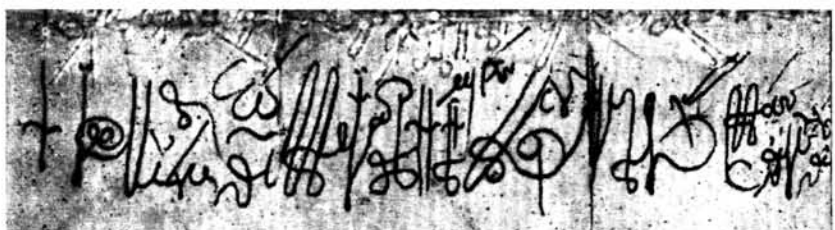
2. Σιγίλλιο τοῦ Μαΐου 1540, τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἰερεμία Α΄

νει ἔμπρακτα καὶ ποικιλοτρόπως. Τοῦ δὲ Ἰωακείμ τὸ κίνητρο ἀναζητεῖται, ὅσο τὸ νῆμα ποὺ τὸν συνδέει μὲ τὰ σιγίλλια τῶν δύο μοναστηριῶν τῆς Λέ-

εἰς τὴν βασιλικὴν καὶ πατριαρχικὴν μονὴν τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας τὴν ἐν τῇ Χαλκιδικῇ», *Byzantinische Zeitschrift* 7 (1898), 74, 76-77, σωζόταν στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς). Ὅπως ἀναφέρθηκε, ἐδῶ σημ. 4, ὁ Σιλβέστρος Ἀλεξανδρείας ὑπογράφει τὸ σιγίλλιο τοῦ Μητροφάνη Γ΄ τοῦ Σεπτεμβρίου 1565 γιὰ τὴ μονὴ τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας. Ἀλλὰ καὶ ὁ Μελέτιος Πηγᾶς ἐπιβεβαιώνει τὸ γράμμα τοῦ Μητροφάνη Γ΄ καὶ «τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῶν τότε καθευρεθέντων ἱερωτάτων ἀρχιερέων καὶ τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει χρηματίσαντος πάπα καὶ πατριάρχου τῆς μεγάλης πόλεως Ἀλεξανδρείας κυροῦ Σιλβέστρου», μὲ γράμμα τῆς 12ης Μαρτίου 1597 (τὸ δημοσιεύει ὁ Ἀθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, «Ἡ μονὴ Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας», *Byzantinische Zeitschrift* 10 (1901), 195-196, καὶ εἰδικότερα σ. 196, ἀπὸ τὸν κώδικα 524 τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἱεροσολύμων βλ. καὶ Μεθόδιος Φούγιας, *δ.π.*, σ. 166-167, καὶ εἰδικότερα σ. 167). Στὴν ἐπιβεβαίωσις αὐτῇ τοῦ Μελετίου πιθανῶς ἀναφέρεται ὁ Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριος Ε΄ στὸ σιγίλλιο τοῦ Σεπτεμβρίου 1797. Ὅσο γιὰ τὸ ἂν ὁ Σιλβέστρος ὑπέγραψε τὸ σιγίλλιο τοῦ Μητροφάνη Γ΄ τοῦ Σεπτεμβρίου 1565 ἐκ τῶν ὑστέρων —ὅπως ἀναφέρει ὁ Τωμαδάκης— ἢ ὄχι, ἡ παραπάνω διατύπωσις τοῦ Μελετίου δὲν φαίνεται νὰ δίνει μιὰ ὀριστικὴ ἀπάντησις.

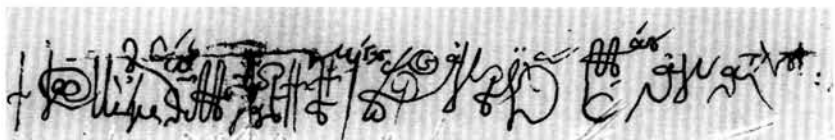
3. Σιγίλλιο τοῦ Φεβρουαρίου 1575, τοῦ πατριάρχη Ἀλεξανδρείας Σιλβέστρου

4. Σιγίλλιο τοῦ 1583/1584, τοῦ πατριάρχη Ἀλεξανδρείας Σιλβέστρου

5. Σιγίλλιο τοῦ Φεβρουαρίου-Αὐγούστου 1585 τοῦ πατριάρχη
Κωνσταντινουπόλεως Θεολήπτου Β΄

6. Συνοδικὸς τόμος τοῦ Μαΐου 1590, τοῦ πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμία Β΄

σβου παραμένει άσαφές. 'Η ύποψία για τήν «ήθική αύτουργία» τοῦ Σιλβέστρου πίσω από τις ύπογραφές τοῦ 'Ιωακείμ 'Αντιοχείας μένει νά αποδειχθεῖ.⁵¹

Μόνο σχετική, λοιπόν, εἶναι ἡ ἀξία τῶν ύπογραφῶν ὡς τεκμηρίου για τήν ἐντοπισμένη μέσα στοῦ χῶρο καί στοῦ χρόνου παρουσία τῶν ύπογραφομένων, ἐνῶ ἀπολύτως ἀναγκαία καταδεικνύεται ἡ συνεχής διασταύρωσή τους με ἄλλες πηγές τῆς ἐποχῆς, προκειμένου τὰ συμπεράσματα τῆς ἔρευνας νά περιέχουν ψήγματα τῆς ἱστορικῆς ἀλήθειας.

ΓΙΟΥΑΝ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ

51. Παρόλο πού ἐγείρει πολλά ἐρωτηματικά, παραθέτω τήν εἶδηση τοῦ Μαζαράκη, ὁ.π., σ. 136 σημ. 1, σύμφωνα με τήν ὁποία ὁ 'Ιωακείμ 'Αντιοχείας πού ἡ πατριαρχία του ξεκίνησε τὸ 1567: «'Απολέσας τήν ὄρασιν κατὰ τάς ἐν Βλαχία, Μολδαυία καί Μικρῶ Ρωσσίᾳ, χάριν τῶν ἀναγκῶν τοῦ Θρόνου περιπλανήσεις αὐτοῦ, ἐβιάζετο ὑπὸ τῶν Δαμασκηνῶν, ἐπιστρέψας, νά διορίσῃ Τοποτηρητὴν του τινὰ τῶν προκρίτων των, ὃν εἶχε παρὰ τήν θέλησίν του χειροτονήσῃ ἱερέα καί 'Επίσκοπον, ἔνεκα τοῦ ὁποίου ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν ἐν ἔτει 1585 καί κατέφυγεν εἰς Αἴγυπτον, ἐνθα ἐφιλοξένησεν αὐτὸν ὁ Σίλβεστρος καί μετὰ ταῦτα ὁ Μελετίος, οἵτινες δὲν ἀνεγνώρισαν τοὺς ζῶντος αὐτοῦ καθεσθέντας ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ 'Αγίου Πέτρου Δωρόθεον Δ' καί 'Αθανάσιον ζ', ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν πρακτικῶν τῶν συγκροτηθειῶν Συνόδων ἐπὶ Μελετίου, ἐνθα οὗτος συνεδρεῖ εἶχαν καί τήν γνώμην τοῦ 'Αντιοχείας 'Ιωακείμ». 'Ο Μαζαράκης ἐδῶ δὲν κάνει καθόλου λόγο για τὸν 'Ιωακείμ 'Αντιοχείας πού πιθανῶς ἀπεβίωσε γύρω στὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1570 (βλ. ἐνθύμηση πού ὁ ἴδιος δημοσιεύει στίς σ. 127-128, ἀπὸ τὸν κῶδικα Ο'-396 τοῦ Πατριαρχείου 'Αλεξανδρείας (βλ. ἐδῶ σημ. 4): «'Εκοιμήθη ὁ κύριος 'Ιωακείμ, ὁ ἀγιώτατος Πατριάρχης τῆς μεγάλης Θεουπόλεως 'Αντιοχείας κ' Αὐγούστου μηνὸς ἐπὶ ἔτους ζπη' (1578) καί ἔγεινεν ἀντ' αὐτοῦ Μιχαὴλ ἐκ τῶν Εὐχαϊτῶν τῆς Συρίας» ἀφενὸς ὁ Αὐγούστος τοῦ ζπη' ἀντιστοιχεῖ με τὸν Αὐγούστο τοῦ 1580, ἀφετέρου ὁ Μοσχονάς, ὁ.π., σ. 221, ἐκδίδει τὸ ἴδιο σημεῖωμα ἀπὸ τὸν κῶδικα 232 (106), με χρονολογία «ζβπ' (=1574)», ἐννοώντας δηλαδὴ ζπβ', ἐνῶ τὸ ἔτος πού ἀναγράφεται στοῦ σημεῖωμα, στοῦ recto τοῦ (α') παραφύλλου τοῦ χφ 232 (106), μοιάζει νά εἶναι τὸ ἀκατανόητο «ζπχ'»· βλ. καί Karalevskij, ὁ.π., στ. 637). 'Η παρουσία, πάντως, ἐνὸς 'Ιωακείμ 'Αντιοχείας στὴν Αἴγυπτο ἐπὶ Σιλβέστρου καί ἐπὶ Μελετίου, στοῦ βαθμοῦ πού θά μπορούσε νά ἐπιβεβαιωθεῖ, ἐνδεχομένως θά ἔδινε κάποιες ἀπαντήσεις σὲ ἐρωτήματα πού τέθηκαν παραπάνω.

